

ESTANCES PRIVADES. SALONS PÚBLICS. SABADELL, 1830 – 1870, per ROSA CREIXELL

Estances privades. Mobiliari i arts decoratives a Sabadell, 1830 – 1870. Catàleg d'exposició. Museu d'Art de Sabadell, 2001.

ARQUITECTURES PRIVADES A SABADELL. 1830-1870

“La casa és el vestit de la família (..) es plega als seus gustos i fins i tot una mica a les seves fantasies.” Cèsar Daly, *L'architecture privée au siècle sus Napoléon III*. 1864.

El desenvolupament en moltes ciutats europees d'una indústria pròspera, en el cas de Sabadell gràcies al tèxtil, va provocar la creació d'un nou paisatge urbà i humà. Des d'aquesta perspectiva la configuració i el pas cap a una societat distinta, on la màquina jugava un paper fonamental, va suposar substancialment un canvi en els costums i en les maneres de fer. Percudí, tanmateix, en la forma de relacionar-se els individus, aspecte que generà una particular sociabilitat. Es va produir, per tant, una nova concepció de l'entorn i del món.

La incidència d'aquestes transformacions va tenir, també, el seu ressò en l'àmbit domèstic al Sabadell d'entre 1830 i 1870. És a partir de la dècada dels anys trenta quan es van començar a especificar noves maneres d'habitar els espais. En el cas de les arquitectures privades de la ciutat que ens ocupa, la incipient mentalitat burgesa, filla de l'era industrial, va influir fortament en la configuració dels models constructius dels àmbits privats. Com a resultat es generà la casa-fàbrica, que fou el model arquitectònic més paradigmàtic en què s'articulà el paisatge urbà de la ciutat.

Abans però, d'esbossar la distribució de l'habitatge privat a Sabadell, cal apuntar determinats aspectes col·laterals que incidiren en la configuració de la llar. Sabadell constata, com tantes altres ciutats industrials, un nou paisatge humà, a partir del canvi d'activitat. Així doncs, el pas d'una activitat artesana cap a una fàbrica segmentà la societat en nous estaments. Per una banda, una classe benestant, burgesa; per altra, i no menys important per la configuració d'aquesta nova geografia, el proletariat, amb unes condicions de vida dures, sempre comptant amb el recurs de la humilitat per subsistir.

Els primers, desitjosos i necessitats d'un model artístic propi en què identificar-se, van propiciar una evolució decorativa que es reflecteix en els seus nous interiors. Espais aquests, en concordança amb els seus gustos, la seva ideologia. En definitiva com a fruit d'una determinada percepció del món, la casa-fàbrica, fou un model singular d'habitatge que funcionà com a valor simbòlic i estètic però també com a valor material i patrimonial de determinades famílies. Perquè, tanmateix, la identificació entre els moradors i la pròpia casa-fàbrica té un doble vessant a constatar ja que amb una determinada ornamentació i un parament particular, actuà com a valor diferenciador. Primer, respecte als altres del grup, els altres fabricants, però en segon terme, respecte als distints grups de ciutadans en què es constitueix el paisatge urbà. D'aquí la importància de posseir estances luxoses, salons guarnits a la moda.

Maneres de viure. De la casa-fàbrica i altres models.

La solució aportada a l'arquitectura privada pels fabricants del tèxtil a Sabadell és paradigmàtica i única pel fet que adequà un patró d'habitatge específic del set-cents a

les necessitats de la societat romàntica del moment. La casa-fàbrica té les seves arrels en les cases taller del segle anterior, on com el seu nom indica, coexisteix la feina i la vida privada. L'estructura en què s'organitzava aquest model, partia de la disposició del taller o la botiga mirant al carrer i la utilització dels espais interiors i pisos superiors com a habitatge. De fet, dit model encara persisteix a Sabadell a l'entorn dels anys cinquanta, com a model de casa pels artesans.

Una mostra d'aquesta arquitectura privada és la descripció que se'n fa en el testament amb inventari inclòs, dels béns de Margarida Bagués¹ (annex 1), la lectura del qual ens permet determinar l'articulació d'un habitatge humil, però representatiu de l'època, pel que fa al món artesà. La casa-botiga on vivia la vídua de Joan Brujas, d'ofici sabater, compartimentava l'espai en una entrada encarada al carrer, emprada com a taller i botiga on es guardaven a més tots els estris convenients a l'ofici i, seguidament, la cuina, juntament amb dues estances, una que donava al davant i una altra darrera de la casa. El segon pis, constava de dues o tres estances i unes golfes. És, com tantes altres cases de Sabadell, una casa amb un pati posterior, indicatiu que la ciutat no acusà el problema que tingueren Barcelona o altres ciutats fabrils per l'arribada massiva de gent del camp que pretenia treballar a la indústria.

En aquest sentit, podem avançar que una de les tipologies d'habitar que es dona les grans ciutats, l'anomenada *habitació*, no és freqüent a Sabadell. La premsa de l'època mostra com n'era d'estesa la pràctica de lloguer d'estances en cases particulars. Anuncis com "se desea alquilar un cuarto con alcoba o un piso pequeño";² es succeeixen al llarg de tot el segle en la premsa barcelonina, motivat per ser una ciutat magatzem més que un nucli industrial. El fenomen produït a Sabadell és substancialment diferent. La possessió i la inversió en gran nombre de finques urbanes per part dels fabricants, ocasiona que els industrials del tèxtil, d'alguna manera, esdevinguessin els llogadors de les cases dels obrers que treballaven a les corresponents fàbriques. En alguns casos les propietats de famílies com els Turull, Gorina, Casanovas i altres, inclouen carrers sencers. És fàcil suposar que moltes de les cases eren ocupades pels mateixos obrers que es convertien en llogaters dels seus propis patrons, en el cas dels obrers amb certa responsabilitat seria el dret a habitatge part del seu contracte. A Sabadell la utilització del concepte *habitació*, més que una tipologia respon a un sentiment, tal com es desprèn de la sol·licitud que Francisco Gorina fa al consistori l'any 1860 per "tapiar o sea aparedar un portal de la casa de su propia habitacion, situado en la calle de las Planas".³ Per tant, el terme s'utilitzà com a sinònim d'habitatge.

Retornant al testament de Margarida Bagués, redactat l'any 1854, cal advertir que també és indicatiu de la dinàmica d'imitació, pel que fa al parament de la llar, respecte a les classes més benestants, les quals actuen com a irradiadores de les modes imperants. Malgrat tot, estilísticament i ornamentalment el seu arranjament és simptomàtic de la convivència harmoniosa d'un parament inserit dins l'estil del set-cents, com pot ser "una taula petita ab una escaparata ab la imatge St. Cristo petit" i els objectes que ja emmirallen un gust decimonònic, tals com "dos floreras petitas ab sas campanas de vidra".⁴ Malgrat que el segle tendeixi a l'especificitat dels espais, manté l'habitatge de Margarida Bagués un altre tret propi dels espais domèstics de la centúria anterior: la plurifuncionalitat de les estances. La no especificació dels espais, que com diem anirà variant al llarg de la centúria, respon als habitatges humils d'artesans i els obrers, més a la manca de recursos econòmics que al fet d'un desinterès per les modes imperants.

¹ Arxiu Històric de Sabadell (AHS), Protocol Notarial, Not. Francesc Viladot, Testament de Margarida Bagués, febrer 1854, fol.385.

² Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHC) *Diari de Barcelona*, gener 1851, fol.153.

³ AHS, Fons Municipal, Llicència d'obres, reg. 65/1860, 1860.

⁴ Vegueu la nota 1.

En un altre ordre de coses, i abans de deixar el document que ens ocupa, voldriem fixar-nos en el fet de la utilització del terme *família*⁵ en la redacció de les últimes voluntats de l'esmentada senyora. És una particularitat que ens permet parlar de la importància de l'esmentat concepte en relació a la configuració de la casa. Concretament, el testament menciona dues vegades que hi ha una sèrie de robes que pertanyen a la *família* i especifica que una caixa conté la roba dels *noys*. Des de la nostra perspectiva de fills de la modernitat, això pot semblar una obvietat malgrat que sigui indicatiu de la lenta transformació que s'estava produint en el afectes a partir del set-cents i durant tot el vuit-cents. Per tant, no plantegem una discussió sobre la propietat, sinó a l'entorn de la consciència de grup i el que això suposarà en les arquitectures privades i les maneres d'habitar.

Perquè, com ja hem afirmat en altres ocasions, l'aparició del sentiment d'allò privat, d'allò íntim, d'allò confortable és el resultat d'un novell esperit, on la família hi jugà un paper fonamental. La casa es fa menys pública, perquè tendeix a reforçar la seva funció de centre familiar. El nucli familiar es constitueix en l'element integrador dels lligams entre pares i fills. La presència dels fills a la casa⁶ té com a resultat un enfortiment dels sentiments, de la noció de grup o clan. I això es tradueix en un creixent desig d'intimitat, de marcar un terreny privat envers l'estrany, el desconegut, el foraster. El valor familiar porta a la creació d'allò anomenat llar i, tanmateix, aquesta reforça la importància del nucli familiar.

La tipologia d'arquitectura privada que més transforma el paisatge urbà de la ciutat fou la casa-fàbrica. Model singular d'una determinada manera d'habitar, on es conjugà a la perfecció vida pública *versus* vida privada. De fet la casa, al llarg del vuit-cents esdevingué el refugi, però també, la perllongació del treball, a causa de la introducció en aquesta de nous espais. En aquest sentit, la casa-fàbrica, com a tipologia d'arquitectura privada, reforça l'aspecte de la laboriositat en la qual és sustentà el món industrial. Perquè és refugi, si entenem que el fabricant, l'amo, retorna al final de cada jornada al seu reducte. Puja de la fàbrica a la llar. Però també prolongació, perquè a més d'introduir el despatx o alguna saleta per fumar, com fou corrent en qualsevol casa benestant al llarg de tot el segle XIX, a Sabadell, s'annexiona una gran sala: la fàbrica. És, en definitiva, la mateixa proximitat amb què s'organitzà l'espai de la casa vers la fàbrica, el que perllonga la idea de treball. La separació entre ambdós espais depèn en molts casos d'una porta.

No hi ha per aquesta primera generació de prohoms del tèxtil⁷ una diferenciació entre casa i fàbrica, totes dues són una única realitat com queda palès en la documentació generada per Feliu Llonch Matas en l'últim any de la seva vida. En el seu testament, en data del vint-i-sis d'abril de 1875, s'utilitza indistintament els termes de casa, fàbrica o casa-fàbrica per referir-se al seu domicili del carrer de Montserrat, on també s'ubicava la seva indústria. Per tant, la primera constatació és el fet de que aquesta arquitectura que engloba casa i fàbrica és concebuda com a llar

Un element rellevant en la configuració de la casa fou, com ja hem apuntat, la distribució i l'ús destinat a cada espai. Des d'aquesta perspectiva la distribució en què s'articula qualsevol habitatge respon a les necessitats dels diversos grups o membres que l'ocupen. En el cas de la casa d'època romàntica acusa una jerarquització a partir de dos eixos. El primer, allò públic enfront d'allò privat, el segon masculí *versus* femení. En el cas de la casa-fàbrica a més determina una estreta vinculació entre patró i obrer.

⁵ La primera vegada que ens l'hem trobat dins la documentació notarial ha estat en data de 1848, en l'Inventari dels béns del fabricant Josep Sallarès.

⁶ El camí del reconeixement dels infants com a membres de ple dret de la societat va ser llarg i no serà fins el nostre segle que s'aconseguí. El nen és alguna cosa amb potència, d'aquí la infinitat d'imatges on són representats com a petits homes.

⁷ M'interessa recalcar que l'estudi es centra bàsicament en aquesta generació ja que posteriorment les dinàmiques de la quotidianitat prenen nous paràmetres.

Atenent a les particularitats de cada cas concret, la casa-fàbrica s'organitzà com una unitat econòmica que s'abastava per ella mateixa, segons una doble perspectiva. La fàbrica a partir del vapor, la família a partir dels horts que habitualment tenia cada propietat; com el del vapor dels Srs. Coromines "reputados fabricantes de esta villa", a qui una tempesta "(se) inundó los bajos de la fàbrica, que la tienen a la orilla opuesta, el huerto y el jardín en el que hay una glorieta y dentro de ella un precioso y rústico sillón (...)"⁸ Apareix en el text, un element important en la configuració de l'habitatge burgès, el jardí. És si més no, un signe distintiu de luxe en les arquitectures privades de la ciutat, que connota el fet de la seva possessió una distinta domesticitat, és a dir, implica unes possibilitats d'entreteniments que els allunyen del món dels seus obrers.

La casa-fàbrica s'articulava, doncs, com una sèrie d'edificis on els destinats al treball són sempre preponderants en la documentació consultada. De totes maneres no podem oblidar que a mesura que transcorre el segle la pràctica d'inventariar, a partir del llistat de les pertinences del difunt, va caient en desús. En el cas de Sabadell, i a diferència de Barcelona on és manté l'hàbit de descriure els interiors de les cases amb força exhaustivitat, s'incidirà sempre en els assumptes de caire professional. Per tant, les descripcions dels inventaris especifiquen l'estat de la companyia en el moment de la mort del seu propietari, les rendes, les inversions, els deutes, les propietats urbanes, i les participacions en empreses comercials enfront dels bens particulars. Sortosament però, alguns inventaris permeten establir una fisonomia de les estances que componien la casa benestant a Sabadell.

La casa-fàbrica de la família Llonch, en el moment de la mort del patriarca Feliu, inclou "cuatro solares, con patio detras, en el cual hay un lavadero alimentado con tres plumas de agua procedentes de la mina propietarios de Sabadell, y además se hallan construidas en el extremo del patio y en todo su alrededor una cuadra de planta baja u otra de planta baja y piso. En el Lladó delecto de la casa ha varies locals para la col·locació de llanes y otras primeras materias, y en seguida un grande almacen que sirve para la colocacion y esposicion de los generos fabricados. La casa consta de bajos y un piso".⁹ La de Jaume Cortada Areñas, soci de la "*Sociedad Cortada, Mandri y Companyia*" era "compuesta de bajos, primero y segundos pisos y desván con sus patios,(..) circuido todo de paredes, que tiene tres portales á la parte de Levante que es la calle de San Pablo(..), un portal a la parte de mediodia (..) y un portal y otro portal también sin número a la parte de poniente".¹⁰

Més difícil, com ja apuntàvem, resulta conèixer l'estructura dels interiors ja que, si bé en l'inventari de Cortada apareixen relacionats els mobles i els estris de parament, no es citen les estances de la casa. Alguns dels manuscrits consultats han resultat ser parcials en comparar-los amb el espais que conservem. En el cas de Sabadell a més molts testadors van preferir portar aquests assumptes de manera al més privada possible i en molts casos consta el desig que si fos necessari fer inventari aquest fos realitzat extraoficialment; aquest tret és significatiu de la seva particular idiosincràsia.

La distribució de la casa-fàbrica, situada a la Rambla, 58, de Josep Dòria, fabricant d'articles de llana, de la *Societat Dòria i Vilaseca*, és un clar exemple del fet que a Sabadell preval la fàbrica enfront de la casa. L'habitatge consta d'una entrada, celler, menjador, rebost i cuina, a la planta baixa. És també en aquesta planta on es van situar una sèrie de cambres que funcionen com a part de la fàbrica, ja que en una s'hi va situar un magatzem i una oficina, denominada escriptori. La resta de l'espai es distribueix en alguna sala o saló i alguna cambra, una de les quals destinada a

⁸ AHS, *El Sabadellés*, setembre 1868, fol. 24.

⁹ Arxiu Històric de Protocol Notarial de Barcelona (AHPB), Protocol Notarial, Not. Hermenegildo Martí, Inventari dels béns de Feliu Llonch Matas, desembre 1875, fol.2188 i sc.

¹⁰ AHS, Protocol Notarial, Not. Joaquim de Marimon, Inventari dels béns de Jaime Cortada Areñas, juliol 187, fol.1200 i sc.

vestidor. Consta la propietat d' un pati i dos edificis annexos, en què es troben “ telares y varios objetos pertenecientes a la Sociedad Dòria y Vilaseca”.¹¹

Són però els inventaris de Pere Turull¹² i d'Antoni Casanovas i Bosch¹³ (annex 2) els que ens descobreixen unes estances més luxoses d'acord a la classe benestant a què pertanyen. En el de Pere Turull es fan constar les estances de servei, com són la cuina o el celler, dos menjadors i un nombre considerable de cambres. Una d'aspecte molt senzill, destinada a la criada, altres a cosir o rebre visites. La confecció del llistat de béns materials que a cada fill li pertocaven, especifiquen estances no citades a l'inventari fet davant notari.¹⁴ Algunes tant importants com l'oratori, el despatx, o habitacions auxiliars com el de la planxa. Sembla que són conscients que “Lo que hoy se ve en el tocador de una coqueta, en el salon de un sibarita, en el vestidor de un dandy, mañana no vale dinero, y si habeis producido mas de lo que se ha consumido, las existencias en el almacén dañaran vuestros ojos (...) No creais que la moda favorezca a la industria, porque dicen, aumenta la fabrica y el consumo. Si la moda crea una fàbrica arruina otra, y no hay compensación; su consumo es improductivo; el gasto de una mesa suntuosa consume irrevocablemente una riqueza”.¹⁵

Respecte a l'habitatge particular d'Antoni Casanovas Bosch, situat al carrer de Sant Antoni, rivalitzà en l'època amb el de la família Turull, tant en estances com en el parament de la llar. La casa, malgrat no ser al costat de la fàbrica, situada aquesta primer al carrer de la Salut, formant raó social amb inversors de Barcelona i, posteriorment; al carrer de la Concepció al vapor conegut com d'en Rovira, ja com Casanovas i fills, té dos magatzems més una estança anomenada escriptori. Aspecte que dibuixa l'estret vincle del món industrial amb el món personal d'aquests homes. Evidentment, la casa comptava amb un nombre considerable d'estances, entre les quals els dos menjadors,¹⁶ cosidor i una sala ricament decorada a la moda, amb mobles daurats, cadiratges de caoba i cortines de mussolina.¹⁷

Deures i obligacions en la manera de construir.

Ometre la rellevància de les arquitectures privades dins un marc més ampli, com és el de la configuració d'una ciutat, ens sembla que no fóra correcte. En aquest sentit, els estaments públics van manifestar la seva preocupació per aconseguir una ciutat coherent urbanísticament i paisatgísticament, tal com demostra la normativa confeccionada l'any 1854, sota l'alcaldia de Pere Turull. En el que es va titular *Bando de Buen Gobierno* s'estableixen una sèrie de normatives per a “l'ornato público, para la limpieza y salubridad”.¹⁸ Un dels interessos principals era poder regular la manera d'edificar i la modificació dels hàbits dels sabadellencs per assolir una fesomia moderna de la ciutat.

Malgrat ser conscients, que el *Bando de Buen Gobierno* és un document reiteradament analitzat, mai no s'ha fet excessiva incidència en els articles referents a l'habitatge privat.

¹¹ AHS, Protocol Notarial, Not. Camil Mimó, Inventari dels béns de José Dòria Arnalot, agost 1869, fol. 12155 i ss i 11273 i ss.

¹² Ibídem, Inventari dels béns de Pere Turull Sallent, maig 1869, fol. 816 i sc.

¹³ AHS, Protocol Notarial, Not. Camil Mimó, Inventari dels béns de Antonio Casanovas Bosch, març 1867.

¹⁴ Museu d' Art de Sabadell. Documentació Casa Turull. Malgrat ser un esborrany permet conèixer les estances de la casa, així com també els mobles que va heretar cada fill.

¹⁵ AHS, *El Sabadellés*, Agosto 1868, fol. 9.

¹⁶ El costum dels dos menjadors és propi del set-cents, un per a cada dia i un altre per als dies de festa. Cal destacar que aquí el més senzill s'ubica en una antesala.

¹⁷ Vegeu la nota. 13, fol. 333 i sc.

¹⁸ *Bando del Buen gobierno que ha de regir en la villa de Sabadell según lo ordenado pero el Escelentísimo Sr. Gobernador de la Provincia al dar al mismo su superior aprobacion en 28 de Marzo de 1854*, Imprenta de Cayetano Gaspar, Sabadell, 1854.

En termes generals, els capítols que s'hi estableixen ens permeten comprovar que l'administració local era conscient de la importància de les qüestions d'higiene. Per tant, no és agosarat admetre que els responsables municipals coneixien les incipients teories higienistes, les quals nascudes a mitjan centúria tindrien ple desenvolupament a partir dels anys setanta. El fet que els assessors nomenats pel municipi, encarregats de vetllar per una correcta construcció, fossin un metge i un arquitecte així ho demostren.

La tasca a realitzar per aquests dos membres de l'administració queda expressada en el següents termes "el primero suministra al Cabildo las noticias convenientes para resolver las cuestiones del dominio de la Higiene pública; el segundo emite su opinion artistica o científica en todos los asuntos referentes a la solidez de las construcciones, a la comodiad del público, al hermosteo de la población y al buen aspecto de los frentes de sus edificios".¹⁹ Era, per tant, responsabilitat i obligació dels dos tècnics, vetllar per la creació d'una ciutat que fos capaç d'assolir els nivells de funcionalitat, confortabilitat i bellesa pertinents a la idiosincràsia de l'època. Tanmateix, l'edict municipal va tenir un paper de censor eficaç, tal com ho demostren les matisacions que es fan a Francisco Gorina en la seva demanda de variar la façana de casa seva quan se li respon que "Puede concederse la variacion que se solicite sujetandose a las restricciones que impone el articulo diez del bando del buen gobierno para los frontis que deben retirarse, esto es, de poner jambas de ladrillo con dinteles de madera de pino, debiendo quitar las canales, dejando el frontis estucado o pintado".²⁰ De ben segur, que en aquesta correcta aplicació de la normativa els dos mestres d'obres contractats per l'ajuntament, Gabriel Batllell i José Antonio Obradors van jugar-hi un paper fonamental.

La incidència de la normativa, pel que fa a l'àmbit privat, és escassa, malgrat que molts articles hi incideixen indirectament. Així, el capítol dedicat a la neteja i salubritat indica la prohibició de tirar al carrer aigües brutes, porqueries orgàniques - especificant concretament pells de verdura o fruita- i qualsevol tipus d'escombraries. Amb la mateixa intenció està redactat l'article catorze de l'apartat referit a la conducció de les aigües no pluvials. La normativa prescrivia que cada propietari o llogater era el responsable de conduir-les fora de la ciutat. Inlluïts, tal com dèiem, per les teories higienistes del moment s'estipulà que qualsevol habitatge de nova planta, com també els que els remodelessin havien de preveure dipòsits amb capacitat d'acumular la porqueria durant mig any.

Manifestà l'autoritat municipal un gran interès per unificar el paisatge urbà. Per aconseguir-ho regularitzà les alçades de les façanes, els materials com també les tonalitats cromàtiques a utilitzar. Dits aspectes queden en certa mesura recollits en els contractes d'obres acordats entre particulars i els mestres d'obres, com el formalitzat davant notari el 24 de maig de 1861, entre el paleta Joan Puig i Casajuana i el pagès Josep Borguñó, per a la construcció de dues cases en uns terrenys de la carretera que anava a Terrassa²¹ (annex 3) o Domingo Viñas on, per un preu de 1.400 lliures, es compromet a construir-li una casa, en els següents termes, a Josep Artigas:

"(...) 2º la cuina sera de llargaria de vintidos pams, la xamaneya se fera apartada de la paret del darre, dos codats y si faria un forn a darrera que donada la boca a la cuina. Pera cobri nou o deu cortans se posara a la cuina una pica de pedra a la aiguera que tingui sis pams de llarg y tres pams de ample y sobra l'aiguera si posaran dos rengles de pesas embarnisadas y los fugons si faran que y pugan cabra tres fogons arrejolats de sobra am caixonets ambarnisats y que i asi un sendera y un ascudalle que bolti la cuina y un altre ascudalle en la falda de la xamaneya y posa un batiment sota la aiguera.

¹⁹ *Ibidem*, pàg 19.

²⁰ Vegeu la nota 3, reg. 112/1860, 1860.

²¹ AHS, Protocol Notarial, Not. Antonio Paz, Contracte, maig 1861, fol 97 i sc.

3º en lo altra cos de la casa si fara un salo de la grandaria de la cuina. Abenti de deixar un Pasdis per poder anar a la aixida (...). En lo sobredit cos de la casa si fera la escala (...) y en lo primer aposento se fara la entrada de la casa y sota de la escala si fera un rebost y lo puesto sera posari la pastera (...) y en lo primer pis si faran los cuartos quasi necesitin.

4º los dos cuartos si faran dugas arcobas y si fara una saleta y una sala y las parets de debany y darrera si faran totes les obertures que siguin al gust del amo demandas fan de bon cos com de finestras”.²² Continua el contracte especificant que en el segon pis es construirien golfes, així com que tota ella hauria d’anar emblanquinada i que el mestre d’obres no posarà ni la fusta ni el ferro necessari en la construcció.

En canvi, alguns dels contractes prenen com a referents altres edificis propietat d’una mateixa família. Francesc Casanovas i Ferran, segon fill de l’il·lustre fabricant, encarregà que la façana de casa seva, situada a la Rambla, es fes similar a la casa paterna del carrer de Sant Antoni. Hi ha un desig d’imitació quan li demana a Josep Serra, mestre al càrrec de l’obra que “el labrado de la piedra será por el estilo de la de la calle de S. Antonio de esta villa de D. Antonio Casanovas”.²³

La distribució dels interiors és un dels pocs aspectes que rep atenció en la normativa de 1854, que havien d’estar “arreglada á los principios de higiene, de modo que la capacidad de las viviendas sea proporcionada al número de individuos que hayan de ocuparlas, la luz suficiente en todas las piezas, la ventilación de estas fácil u desembarazada, etc.”.²⁴ L’al·lusió a la capacitat dels habitatges és deguda al fet que en moltes cases eren habitades per un nombre considerable de membres. En el cas de la casa-fàbrica, aquesta s’organitza com la casa mare on viuen el patriarca amb els fills solters, àdhuc l’hereu amb la seva respectiva família. Per això sobta constatar que Joan Llonch, hereu de Feliu, visqui al carrer de Cervantes i no a la casa-fàbrica del carrer de Montserrat.²⁵ En tot cas es premonitori de la dinàmica que es donà en la segona generació de fabricants, fills d’aquests que ens ocupen, molts dels quals es traslladaren a viure a Barcelona com els hereus de les casa Turull²⁶ o el d’Antoni Casanovas Bosch, domiciliat a la ciutat comtal un cop mort el seu pare.²⁷

És però, en el cas de les habitacions i les cases dels obrers on aquest problema s’aguditzà. Mentre el nombre d’ocupants en la casa-fàbrica és variable, són els habitatges més humils que acusen una real falta d’espais. D’aquí la incidència de les teories higienistes a l’entorn d’aquesta qüestió.

Per últim, l’activitat constructiva promoguda des d’instàncies particulars és, al llarg dels quaranta anys que ens ocupen, intensa. Un gran nombre les llicències sol·licitades afecten la transformació de les façanes, com el cas d’Antoni Casanovas Bosch que obra un portal nou en la seva fàbrica²⁸ (FOTO) o Joan Romeu i Artigas, que vol engrandir una de les cases que té al carrer de l’Illa.²⁹ Des d’aquesta perspectiva és curiós veure com les millores urbanístiques, en gran nombre, no parteixen de l’entitat municipal sinó d’iniciatives particulars. El cas de la construcció de les voreres del carrer és simptomàtic d’aquesta dinàmica, en què peticions com la de d’Antoni Casanovas Ferran, l’any 1870, demanant permís per construir-les a l’entorn de la seva

²² AHS, Arxiu privat Trabal, 1846, doc. 19.

²³ Conservem la grafia original. Arxiu Privat Guillermo Casanovas. *Condiciones a que se sujeta D. José Serra para la obra de silleria que se debera emplearse en la construccion de la casa de D. Francisco Casanovas, en la rambla de esta villa.* Maig 1861.

²⁴ Vegeu la nota 18, pàg. 29.

²⁵ Vegeu la nota 9, fol. 2188 isc.

²⁶ AHS, Protocol Notarial, Not. Antoni Capdevila, Contracte Pau Turull, gener de 1880, fol. 51.

²⁷ AHS, Protocol notarial, Not. Joaquim Marimon, Obertura de testament, gener de 1867, fol. 29.

²⁸ AHS, Fons Municipal, Llicència d’obres, reg. 110/1860,1860.

²⁹ Vegeu la nota 3, reg. 33/1870,1870.

propietat³⁰ serà un dels molts exemples que es descobreixen si es ressegueixen les peticions de permisos d'obres del període. En definitiva, es pot concloure que l'arranjament i la millora constant de les seves propietats urbanes, a més de convertir-les en llocs més còmodes i confortables, va incidir en gran manera en la construcció de la mateixa ciutat.

SALONS PÚBLICS, ESTANCES PRIVADES

"La caoba, la porcelana, el cristal, la seda, el oro, la plata, todo abundaba en las salas y salones de esta casa." Pere Mata, *El poeta y el banquero*. 1842.

La casa romàntica com a nucli de sociabilitat s'organitza a partir de dos eixos. El primer, el que separa uns espais públics d'uns de privats. El segon eix ve donat per la utilització de les estances segons el sexe. Així, els salons i algunes sales destinades a rebre visites són l'esfera més pública, mentre les estances o cambres funcionen com el reducte més íntim de la llar. En aquest sentit són aquestes últimes l'univers destinat a les dones, mentre que els primers, juntament amb el despatx, eren estretament vinculats al món masculí.

Per això no ha d'estranyar les actituds que en moltes novel·les prenen les heroïnes, que emmirallant de prop la realitat, trasllueixen una preferència per un món més íntim, més domèstic, on les seves cambres esdevenen el refugi perfecte. Així li succeeix a Conxa, protagonista de *El Banquero i el poeta*, que "Después de haber acompañado hasta la puerta de la escalera a los últimos contertulianos que se marcharon, por ser los mas allegados a la casa del banquero, Concha se volvió al salón felicitándose de que al fin se viese libre de importunos espectadores; y no hallando ya en él sino a los criados que abrían los postigos de los balcones, apagaban las arañas y ponían en su lugar las sillas, lo atravesó rápidamente y sin pronunciar una palabra para dirigirse hacia su cuarto. Apenas hubo puesto sus pies en él, tuvo que echarse en el sofá".³¹ La funció, però, que cada un d'aquests àmbits representa dins el conjunt de l'arquitectura privada és essencial pel que respecta als afers de la quotidianitat, juguen un paper complementari els uns vers els altres, ja que exemplifiquen els dos paradigmes de relació amb què la nova mentalitat burgesa es conformà.

El saló, com a part més pública de la casa, funcionà com la mostra més visible del luxe i la riquesa en que viu qualsevol família benestant. Eren, en certa mesura, les credencials que mostren la posició que a cadascú li pertocava en l'esmentada societat. L'acumulació d'objectes bells i de gran valor econòmic i artístic, mostrats en sales i salons, era una més de les fórmules d'ostentació en la casa d'època isabelina. Els salons eren també el límit fins on podia arribar el desconegut, era l'espai fins on es tolerà la presència d'estranyos o forasters; en canvi, les estances es convertien en el reducte de la domesticitat, perfectes per refugiar-se o rebre els veritables amics.

Esdevenen, doncs, els salons un lloc de negociacions importantíssim per aquesta societat decimonònica un xic encotillada. Amb un to de crítica mordaç i burleta, però prou significatiu, l'editor del dominical *El siglo XIX*, en la secció "Ecos de París" reflexiona "se dan los bailes en París: en los salones oficiales, porque es preciso sostener la industria; en los salones aristocráticos, por lujo; en los salones financieros, por vanidad, y como medio de aumentar los negocios; en las salas modestamente amuebladas, para adquirir clientes, para colocar hijas sin el auxilio de las agencias matrimoniales, ó para aparentar; en las pobres viviendas de los obreros, para olvidar un dia de trabajo, un dia de hambre ó una perspectiva de miseria.

³⁰ *Ibidem*, reg. 29/1870, 1870.

³¹ Mata Fontanet, Pedro: *El poeta y el banquero*. Barcelona, 1842, pàg. 98-99.

Acude la gente á ellos para eclipsar con su lujo, para añadir capítulos á la novela galante de la vida, para pescar un dote ó adquirir posicion con las relaciones que en los bailes se adquieren, para ser conocidos en todas partes, para aprovechar todas las ocasiones; en una palabra, para todo menos para bailar.

- Pero, ¿á qué vienen esas reflexiones dirá el lector.

- Para probar que, aunque se baila mucho, los que bailan se divierten muy poco”.³²

En canvi les cambres, on es rebien les visites dels més íntims, eren els espais també destinats a dormir, d'aquí l'existència en moltes de l'alcova amb el llit. De fet, a Sabadell, com a la resta de Catalunya, aquestes estances devien funcionar a la pràctica i de manera inconscient com a petits habitatges, on transcorria la major part del dia. Això no vol dir que altres espais de la casa no s'empressin per a rebre també visites, resar o cosir. Això no obstant, en la dècada dels vuitanta, els espais destinats al descans, almenys a Sabadell, comencen a denominar-se dormitoris, preponderant la funció de lloc de descans enfront de la que havien complert fins aleshores. En la descripció de la casa d'Antoni Amat i Coromines,³³ propietari, de 58 anys en el moment de la seva mort el 1876, totes les habitacions són denominades *cuarto dormitorio* i, malgrat que algunes encara tenien un nombre considerable de cadires, l'arranjament fa pensar que l'hàbit de rebre-hi visites cada cop va caient en desús.

Respecte a la fisonomia i l'ornamentació de les distintes habitacions de la casa, durant el segle XIX, s'imposa la utilització de paper pintat per les parets, moda que va permetre un ampli ventall de possibilitats decoratives. Els avantatges d'aquest producte, segons es ressalta en la premsa de l'època, eren l'economia, l'elegància i el to de bon gust, però essencialment es remarcava la comoditat en l'aplicació a les parets.

La introducció d'aquest en les estances catalanes, com a revestiment de les parets es va donar molt aviat. Entrada la centúria, l'any 1827 concorre a l'exposició de productes de la indústria espanyola, celebrada a Madrid, D. Pedro Giroud de Villette, el qual havia establert la seva fàbrica a Barcelona l'any 1786.³⁴ Per tant, l'ús d'aquest producte aplicat a l'ornamentació d'interiors podem dir que començà en l'últim quart de la centúria anterior i se'n normalitzà l'ús, amb gran èxit, en la dècada dels cinquanta i seixanta del vuit-cents. L'evolució dels motius és constant per poder, com així es manifesta en els catàlegs, satisfer els desigs de novetat i imaginació de la selecta clientela. El repertori de motius és extens, i anava des de senzilles sanefes, fins a la imitació de tota classe de teixits i materials, ja fossin envernissats, daurats o satinats.

El saló de la casa Turull, que ha arribat fins els nostres dies, és una mostra del gust per aquest producte als domicilis benestants de la ciutat. El desig de novetat, així com de sumptuositat a un preu assequible va fer que en la reforma del saló de la citada casa, amb motiu de la visita reial, s'optés per entapissar de paper vellutat de color grana intens, en lloc de pintar. Sabem, per dues cartes escrites per Paulino Bansells, pintor de Barcelona, que la primera intenció de Pere Turull i la seva muller, va ser pintar el saló. Bansells li reclama una decisió al respecte. A la carta datada el 2 de febrer de 1860, es manifesta que si la intenció de Pere Turull es no acceptar la seva proposta li agrairia que li fossin retornats el esbossos³⁵ (annex 4).

Els resultats aconseguits mostraven interiors que conciliaven confort, comoditat i utilitat ja que “el uso de estos papeles que algunos los pondrán entre los objetos de

³² *El siglo XIX*. Año I, febrer 1865, Publica José Joaquin Ribó, Barcelona, fol. 35.

³³ AHS, Protocol Notarial, Not. Joaquim de Marimon, Inventari dels béns d'Antoni Amat i Coromines, abril 1876, fol 548 i sc.

³⁴ *Memoria de la Junta de Calificación de los productos de la Industria Española remitidos a la Exposición Pública de 1827*, Imprenta de D.L. Amarita, Madrid, 1828.

³⁵ AHS, Arxiu Privat Turull, Documents d'activitat pública i política, gener de 1860.

lujo, lo mirarán otros como propio para la decencia, el aseo, y aun para la sanidad, por cuanto mantienen un temple mas igual en los aposentos. La variedad de precios facilita su uso a la clase media, y no menos proporciona á los dueños de las casas el adornar ó asear los aposentos para beneficio propio y comodidad de los que hayan de ocuparlos”.³⁶

Espai de pietat, l'Oratori com a signe distintiu.

Un dels pilars fonamentals en la societat isabelina fou se'ns dubte la religió. Un dels privilegis era poder tenir oratori privat. En el cas de Sabadell, ens consta que almenys dues famílies tenien oratori a casa seva. La primera, els Casanovas Manent,³⁷ la segona els Turull, de qui conservem, a més de l'oratori de la casa, la documentació dels tràmits per aconseguir-ho.

L'encarregat dels tràmits per aconseguir l'oratori de la casa Turull van ser Àngel Casas, capellà de Barcelona, que va traslladar-se a Roma. Les despeses que aquest va tenir, segons la factura que el prevere Ramon Casades cobra a la família el 16 de maig de 1866, foren 70 duros. La correspondència entre aquests dos capellans permet saber que l'oratori dels Turull no compta amb un sacerdot propi, tal com era la seva intenció. De fet queda clar que l'església volia evitar que les famílies amb possibles comptessin amb un capellà exclusiu al seu servei i, per això manifesta que “(...) el Padre Santo no quiere conceder a ningún sacerdote oratorio privado sino casa infinitatis y para una diócesis determinadas. Así que para Ud. no viene el privilegio”.³⁸

De totes maneres els privilegis concedits als Turull eren nombrosos. Així, podien tenir altres oratoris a les cases d'estiu o de camp, els hostes distingits de la família podien beneficiar-se dels privilegis d'oïr i combregar, també els afavoria amb indulgència plenària en la mort de qualsevol membre de la família i podien celebrar tres misses el dia del patró o titular de l'oratori, escoltar missa i combregar els dies feiners, i els festius en cas de malaltia.

Precisions a l'entorn de les millores tècniques introduïdes en la llar.

En un altre ordre de coses, un gran aliat en la millora dels interiors particulars fou l'aplicació de les millores tècniques. Per això, cal aturar-nos no tan sols en els aspectes ornamentals i decoratius sinó també en els aspectes tècnics que van anar millorant la casa i van aconseguir que aquesta esdevingués més comfortable. En aquest sentit, la introducció del gas als habitatges privats jugà un paper fonamental. No tan sols pel que significà en el canvi de costums, perquè recordem que a partir d'ara l'home pot distribuir i disposar del temps d'una nova manera ja que no resta supeditat a la dicotomia de dia i nit, sinó pel que suposà de millora en la qualitat de vida de la gent. La majoria de les innovacions tecnològiques s'introduïren de manera lenta en l'àmbit domèstic a Sabadell i sols van arribar a un nombre limitat de famílies, totes amb possibles. Si les primeres experimentacions de la instal·lació del gas a Barcelona daten de 1842, no serà fins onze anys més tard que començà a normalitzar-se a Sabadell. El març de 1853, es formalitza l'escriptura de la primera raó social subministradora de gas a la ciutat coneguda com a “Prats i Benessat”³⁹ i que segons José Sarda i Agustí Rius, va fer que l'ús de gas aviat es generalitzés “entre las casas

³⁶ Vegeu la nota 34, pàg. 48.

³⁷ Dec la notícia als descendents de la família.

³⁸ AHS, Arxiu Privat Turull, Privilegi oratori, maig de 1866.

³⁹ Miquel Carreras, en *Elements d'història de Sabadell*, Edició facsímil, Ajuntament de Sabadell, 1989, pàg. 356, quan tracta dels contractes del gas indica que la societat “Prats i Benessat” va convertir-se en Canalies i Companyia, l'any 1872. Per l'arxiu de Guillermo Casanovas sabem d'un contracte de fabricació de gas per a l'enllumenat públic i privat de la ciutat, sota la societat “Benessat, Gorina y Compañía”. Quan Gorina renuncià als càrrecs, l'1 de setembre de 1872 a mans de Felip Canalías, va agafar el nom de “Canalies y compañía”. Arxiu privat Guillermo Casanovas, 1872.

particulares y establecimientos industriales”.⁴⁰ De fet, en els inventaris de Josep Sallarès⁴¹ i de Mateu Pineda⁴², aquest últim forner de professió, redactats un any després ja apareix al menjador del primer i a la botiga del segon, el model de llum de gas, conegut com a lira.

Pel que fa al subministrament d'aigua corrent, en el cas de Sabadell, també parteix en gran mesura d'iniciatives privades tal com queda palès en les últims estudis sobre el tema⁴³. Va normalitzar-se, com és habitual, sols en les cases benestants si atenem al fet que en el *Bando del Buen gobierno*, de l'any 1854, encara es recullen prohibicions a l'entorn de rentar roba, verdures a les fonts públiques, així com al fet que els càntirs s'havien d'omplir per rigorós torn.⁴⁴ En termes generals, la introducció lenta de la tecnologia a la casa parteix, com ja explicità Witold Rybczynski al seu llibre,⁴⁵ d'una inexistència de demanda, donada pel fet que arquitectes i tapissers ateniien altres aspectes en la construcció dels habitatges particulars.

Però és evident que l'evolució constant en aquest camp, fou aplicable als àmbits domèstics. I un cop més les noves invencions van propiciar una diferència en la quotidianitat respecte al passat més immediat. Com exemple, la invenció dels comptadors, que permetien regular i conèixer amb exactitud l'aigua emprada, evitaven malentesos, fraus i qualsevol suspicàcia entre les parts contractants. Així ho testifica la notícia que apareix a la premsa local anunciant l'invent d'un comptador d'aigua, dissenyat per Salvador Travado. La descripció que es fa de l'enginyer tècnic ens porta a pensar que les cases sabadellenques, en una proporció considerable, a la dècada dels setanta tendeixen a normalitzar les seves conduccions d'aigua,⁴⁶ tal com succeeix amb l'allumetat del gas (annex 5).

Un element constant i imprescindible a les cases de Sabadell, del període isabelí fou sens dubte la llar de foc. Compleix una funció d'ornamentació dins les estances, perquè és un moble lligat a l'arquitectura dins el parament de la llar, però també esdevé un estri tècnic, ja que aconsegueix la funció de focus o irradiador de calor. La utilització d'aquestes en les cases de Sabadell són la causa de gran quantitat d'incendis, tal com queda reflectit a la premsa del moment, on sovint trobem notícies redactades en els següents termes “a la anochecer del jueves el haberse declarado fuego en la chimenea de una casa de la Rambla produjo la consiguiente alarma e hizo que acudieran bastantes personas u algunos bomberos”.⁴⁷ Evidentment, la causa radicava en la poca cura que es tenia d'aquests aparells, juntament amb la gran profusió de teixit emprats en l'arranjament de la casa. L'aliança entre el corrent d'aire, els teixits i les llard de foc plenes de sutge deuriem propiciar més d'un ensurt.

La importància que els tèxtils van tenir en l'arranjament de la llar i en la seva escenografia final no era exclusiu del moment, sinó que provenia d'antany. La seva utilització com a recurs decoratiu i ornamental permetia crear espais càlids, elegants i rics; però més important fou la seva funció d'aïllant del fred provinent de l'exterior. Des d'aquesta perspectiva el ventall de teles emprades va ser molt ampli. Als habitatges de Sabadell, constatem com a teles més senzilles emprades per als cortinatges les de cotó blanc, així com les de mussolina que permetien deixar passar la llum i resguardar-se de les mirades inoportunes dels vianants. Les més luxoses eren confeccionades amb teixits rics com el vellut o el damasc de seda. Respecte a la roba

⁴⁰ Sardà, José; Rius, Agustín *Guía histórica, estadística y geográfica de Sabadell*, Establecimiento tipográfico M.Torner, Sabadell, 1867, pàg. 153.

⁴¹ Vegeu la nota 1, Inventari del béns de Josep Sallarès, 1854, fol. 937 i sc.

⁴² Ibídem, Inventari dels béns de Mateu Pineda, març 1854, fol. 818.

⁴³ Argemí, Mercè; Deu Esteve: *900 anys d'història de l'aigua a Sabadell*. Companyia d'Aigües de Sabadell, Sabadell, 1999.

⁴⁴ Vegeu la nota 18, pàg. 7.

⁴⁵ Rybczynski, Witold: *La casa. historia de una idea..* Nerea, Madrid, 1990 (1986), pàg. 136.

⁴⁶ Vegeu la nota 15.

⁴⁷ AHS, *Eco de Sabadell*, novembre de 1860.

de casa, durant tot el període es mantenen les vànoves d'indianes, que competeixen de manera desigual amb els nous teixits molt més rics i queden finalment relegades a les cambres més senzilles.

La perspectiva donada fins ara ens ha permès endinsar-nos en alguns dels aspectes que ajudarien a distingir una fisonomia particular a les estances i salons de la casa-fàbrica, indistintament de qui fos el propietari. Resta, doncs, parlar dels objectes luxosos, de les peces sumptuàries, dels mobles que vestien aquestes cambres per poder dibuixar una panoràmica completa a l'entorn de les arquitectures privades a Sabadell entre 1830 i 1870, abans d'endinsar-nos en els afers de la seva quotidianitat.

EL GUST ISABELÍ EN EL MOBILIARI I EL PARAMENT DE LA LLAR

“Els coixins són per als bebès, els tamborets per als nens, les cadires per als joves, el canapè per als amics, el puf per als íntims i la butaca per a la persona que un venera.” Henry Havard, *L'art dans la maison*. 1883.

La indústria artística del període té en el parament de la casa un ampli camp i radi d'acció. Saber proveir els objectes, destinats al guarniment de les habitacions, de bellesa i utilitat era un requisit en tota producció industrial. Perquè en definitiva, com exposava Rigalt en el seu *Álbum enciclopédico-pintoresco de los industriales*, aquesta havia de “satisfacer, además de las necesidades materiales, los caprichos y la vanidad hombre. Cuanto más adelantados los pueblos, mayores son las exigencias del lujo”.⁴⁸

A les cases benestants de Sabadell aquest luxe ve donat per l'acumulació d'un determinat nombre d'objectes que s'insereixen dins les modes imperants del moment. Amb tot, l'evolució del parament i el mobiliari en els interiors dels habitatges de la ciutat es donà lentament. Les modes s'adequaven amb un cert retard respecte als centres irradiadors de les tendències del gust com fóra Barcelona. De fet, la comparació d'inventaris entre ambdues ciutats deixa constància clara d'una distinta mentalitat pel que fa als assumptes domèstics i el guarniment de les respectives estances.

El primer terç de la centúria, el mobiliari i el parament de la llar continuen inserits dins l'estètica del set-cents, tal com queda demostrat en les possessions de Ramon Bellsolà⁴⁹, o les de la vídua del notari Ramon Mimó, Maria Mimó. Entre els mobles que aquesta última va deixar en morir, l'any 1833, n'hi ha una sèrie de pintats, com “unes cadires grogas o un llit de color caoba ab sos pilars i capsalera”⁵⁰ que responen a estils del passat. Al llarg de tot el període anirem trobant mobles pintats en les estances privades de Sabadell. Els de les primeres dècades seran d'una gran senzillesa i, habitualment, correspondran a peces construïdes segons l'estètica de primeries del segle, encara amb un aire neoclàssic. En canvi, en els inventaris de finals de la dècada dels seixanta, i que per tant correspondrien a mobles realitzats a mitjan segle es detecta una preferència pels mobles pintats de negre.

A la clàssica discussió de si els mobles negres responen al costum de pintar-los amb motiu de la mort d'algun membre important de la família o a una moda, pensem que més encertadament es tracta de la segona opció. Moda que s'estengué fins i tot en el ritual de la mort, perquè també és cert el costum, en moments de dol, de cobrir de teles negres els espais o els mateixos mobles. Un cas del que acabem de manifestar el trobem a Sabadell en l'enterrament de Pere Turull, quan Francisco Garriga llogà a la

⁴⁸ Rigalt, Luis, *Álbum enciclopédico-pintoresco de los industriales*. Lit. de la Union de Don Francisco Compañá, Barcelona, 1857/1859, fol.19.

⁴⁹ AHS, Protocol Notarial, Not. Camil Mimó, Inventari dels béns de Ramon Bellsolà, desembre 1840, fol. 25 i sc.

⁵⁰ AHS, Protocol Notarial, Not. Francesc Viladot, Inventari dels béns de Maria Mimó, 1833, fol. 48 i sc.

casa unes 300 cadires, a més de “los paños que se cubrió el pavimento”,⁵¹ amb motiu del funeral de dit fabricant. Així mateix, algunes fonts literàries de l'època també recullen el costum i podem llegir paràgrafs com el següent: “el atavío fúnebre de su último lecho era sobradamente sencillo. Cuatro candeleros cons sus respectivas velas de cera blanca en los ángulos de su féretro, cortinas negras en la alcoba y en la parte interior de los balcones y ventanas, un crucifijo de madera alumbrado por dos cirios puestos en candeleros de plata sobre la mesa, cubierta también de bayeta negra, tales eran los adornos mortuorios de este cuarto. (...) reunia en otro cuarto, tambien enlutado, las visitas de sus allegados”,⁵² els quals verifiquen el que exposem.

Particularment, creiem que la moda dels mobles "maquejats",⁵³ per una banda, i la implantació del ferro, molts cops pintat, com un material nou en la construcció del mobiliari, com també el gust per la fusta de banús (annex 6), incidí de manera ferma en la moda dels mobles pintats de negre.

La popularització que fins aleshores tenien els mobles de ferro, sofreix a partir de l'Exposició de París, celebrada durant l'any 1867, una revalorització i es converteixen en objectes luxosos de primer ordre. En aquest sentit l'autor de la *Revista de la Exposición Universal de 1867*, Castro Serrano, “hasta ahora todas las aplicaciones que al uso personal y doméstico se hacían de materiales de hierro, llevaban en sí mismas cierto carácter de modestia, poco á propósito para la ornamentación delicada y fastuosa de las habitaciones. -Las camas, los lavabos, las perchas, los veladores, sillas y butacas, los útiles de cocina y comedor, todo lo que hasta el día se fabrica de hierro, es ciertamente útil, barato y bello; pero poco elegante, con leves excepciones, poco distinguido, ó como si dijéramos, más campestre que cortesano. Usar muebles de hierro era cómodo, económico y limpio, pero no señor.

Hoy el asunto ha variado de aspecto, y de Alemania parte la iniciativa en la adopción de muebles de lujo contruidos con material de hierro”.⁵⁴

La tipologia de moble de ferro més habitual dins les llars de la ciutat són els llits. Els models responen habitualment a llit individuals de mida petita, com els llits de monja o de matrimoni com el que figura a l'inventari del veí del carrer de Gràcia de la població, Joaquim Campdora, fet el 19 de març de 1869, on es recull que també té un penjador d'aquest mateix material.⁵⁵

Retornant a la qüestió dels mobles pintats, cal advertir que molts dels mobles que apareixen citats com “pintados de color caoba”,⁵⁶ en realitat es tracta de mobles tenyits d'aquest color, en la segona meitat del segle. Reforça aquesta idea la quantitat de pàgines que es dediquen, en els manuals d'ebenisteria del període, en explicar la realització de fórmules per confeccionar tints de colors imitant distintes fustes, així com també la importància que es dona als vernissos. Alguns resulten realment curiosos com el “*Barniz blanco que puede pulirse, propio para las cajas de tocador y otros muebles*”.⁵⁷ És corrent que els manuals d'ebenisteria de l'època incloguin receptes per imitar el color de la fusta de Brasil, fer de la fusta de noguera pal de mahagouy o fusta de banús.⁵⁸ Per donar a la fusta color de banús, una de les múltiples maneres era un cop preparada la fusta, amb una primera mà d'aigua de “*nuez de gallas*”:

⁵¹ AHS. Arxiu Privat Turull. Gastos generals, Caixa 1869-1892, 1869.

⁵² Vegeu la nota 31, pàg. 91.

⁵³ Terme emprat en l'època per designar els mobles enxarolats, coneguts actualment com a paper mâché.

⁵⁴ Castro y Serrano, José. *España en París. Revista de la Exposición Universal de 1867*. Librería de Duran, Madrid, 1867, pàg. 54.

⁵⁵ AHS, Protocol Notarial, Not. Joaquim de Marimon, Inventari dels béns de Joaquim Campdora, març 1869, fol. 193 i sc.

⁵⁶ *Ibidem*, Inventari dels béns de Agustin Fontanet, fol. 81.

⁵⁷ *Secretos raros de artes y oficios*. Vol. V, Imprenta de D.Francisco Oliva, Barcelona, 1839, pàg. 90.

⁵⁸ *Enciclografía de industria, artes y oficios*. Año 2, Núm 3, Agosto 1847, Barcelona, pàg. 102 i vegeu la nota 57, pàg 8.

“Se hace hervir madera de campeche en agua hasta que esté de color violeta; se le añade media onza de alumbre: con esta mezcla hirviendo se da a la madera: luego se ponen en infusión limaduras de hiero en vinagre sobre rescoldo, con un poquito de sal; se toma de este licor con un pincel y se pasa por la madera, ya de color violeta con el primer tinte: al momento se volverá negro; mas para que quede aun más hermoso, se dará segunda mano con la primera tintura, y despues otra con el segundo licor. Cuando la madera esté, seca se la pulirá con una tela encerada para darle lustre.”⁵⁹

El fet de tenyir les fustes del país amb les tonalitats de les fustes fines, com la xicranda, el pal rosa, el banús o la caoba, són una mostra de l'intent per part dels ebenistes de produir mobles a un cost menys elevat, la qual cosa permeté a les classes més populars accedir, també, a mobles segons els gustos imperants.⁶⁰ A tall d'exemple, l'operari de fàbrica Pablo Morral,⁶¹ en l'inventari que féu aixecar dels bens del seu sogre, es troba amb mobles pintats de caoba, altres xapats de caoba i també amb algunes peces pintades de negre⁶², però cap de caoba massissa, que evidentment eren més cars.

En aquest sentit, no és solament a Sabadell on es compraven mobles tenyits imitant fustes sumptuoses i a la moda, com és el cas de la caoba o la xicranda. A Barcelona, verifiquem domicilis que contenen mobles on les fustes són ebonitzades o tintades, el cas més evident és el d'algunes peces que vestien la casa de la Sra. Francisca Sauri, al carrer d'Ausiàs March. A la sala principal, hi tenia “una consola imitacion de Chicaranda”,⁶³ a més de dues còmodes i un llit amb marqueteries de zenc, tot imitant l'esmentada fusta. Cal advertir que el que s'anomena sala principal té alcova i a dins hi ha un llit parat; és doncs, dins l'esmentada casa, i a diferència del que caldria suposar un espai destinat a l'aintimitat i privacitat, que exemplificaria perfectament el que amb anterioritat ja havíem manifestat al respecte.

L'ebenisteria catalana del període isabelí utilitzà un ampli ventall de fustes. Les que més acceptació van tenir, foren les fustes fines, com el pal rosa o les mateixes xicranda i caoba, les quals satisfieien el gust per aquestes noves tonalitats vermelloses. Entre els mobles que s'especifiquen com a nous dins l'inventari del fabricant d'aiguardents, Josep Guasch,⁶⁴ hi ha un llit de noguera i mitja dotzena de cadires de caoba, indicatiu que algunes de les fustes del país no van caure en desús pel que respecta a la construcció de mobiliari. I és que en l'arquitectura privada de Sabadell conviuen, durant els quaranta anys que ens ocupen, en perfecta harmonia les peces fetes amb fustes del país, sobretot de noguera, amb les realitzades amb fustes exòtiques.

A Sabadell, es repeteix considerablement la fórmula “cama de fullola de caoba para matrimonio o dos comodas de fullola”,⁶⁵ indicant que el moble no és de fusta massissa sinó xapat. Era habitual aplicar aquesta tècnica no tan sols als mobles contenidors,

⁵⁹ Vegeu la nota 57, Vol VI, pàg. 11, també trobareu receptes per tintar a Abeiché, Jose: *El carpintero moderno*, Barcelona, 1885, pàg. 255.

⁶⁰ Moltes de les cadires que ens han arribat fins als nostres dies són fets de fustes més econòmiques, com la noguera, tenyides de color caoba. Així alguns dels cadiratges de la casa Turull són de noguera tenyida.

⁶¹ La designació “operari” cada cop és més freqüent, la qual cosa és indicatiu de la consolidació de consciència de classe.

⁶² Vegeu la nota 56.

⁶³ AHPB, Protocol Notarial, Not. Hermenegildo Martí, Inventari dels béns de Francisca Saurí, desembre 1875, fol 469.

⁶⁴ Vegeu la nota 21, Inventari dels béns de José Guasch, novembre 1861, fol 204.

⁶⁵ Vegeu la nota 55, Inventari dels béns de Félix Viñas Estaper, maig 1869, fol. 353 sc.

com armaris, còmodes o llits, sinó també a altres com els seients. Es constata la presència, als inventaris consultats, de sofàs i cadires xapats.⁶⁶

Estem convençuts que els que van encarregar-se de formalitzar els inventaris van ser poc curosos, perquè és evident que la burgesia sabadellenca fou amant dels objectes bells i luxosos. Convicció fonamentada en les mateixes peces que ens han arribat o les descripcions minucioses d'aquestes amb simples anotacions pel que fa a resta del mobiliari. És evident que molts dels seus mobles presentaven una factura artística excel·lent i podien ser inserits dins les últimes tendències estètiques imperants en cada dècada.

En aquest cas es troba un dels llits que vesteixen les estances de la casa-fàbrica de José Dòria, a qui ja coneixem. Dintre de la gran varietat tipològica que trobem a les cambres dels habitatges de Sabadell, sobresurt, respecte a altres models més senzills, el que era propietat del referit fabricant. Es tracta d'un llit dels anomenats "sofà con pabellon",⁶⁷ model que Rigalt, al seu *Àlbum*, denomina llit a la francesa. La col·locació dins l'alcova era arrambat a la paret i es caracteritzava pels rics cortinatges que el vestien. El pavelló, que no s'ha de confondre amb un dosser, era suspès en el sostre, a diferència del segon en què els cortinatges es sostenien a partir de quatre barres que s'aixequen de cada angle o costat.

La varietat de llits que apareixen a les arquitectures privades de la ciutat és extensa i representativa d'un ampli ventall de possibilitats adquisitives. Des de models més populars, propis d'èpoques passades, com eren els llits de post i bancs, els llits de pilars, amb o sense capçalera, fins als llits de ferro colat. Evidentment, alguns perviuen com a peces funcionals i econòmiques utilitzats en els habitatges de les classes més humils o els destinats als treballadors, com els "dos catres de tijera",⁶⁸ situats en la habitació de la criada dels Turull. En aquest habitatge, també la mostra és representativa dels tipus de llits que podríem trobar en qualsevol casa del moment. El repertori és format per peces sumptuoses com el llit de xicranda, el llit sofà situat a l'estança coneguda com de la reina, o els habituals llits d'època isabelina de marqueteries fins als més senzills de posts i bancs. No ha de sorprendre, doncs, que a mitjan anys seixanta un dels models més comuns encara sigui el de "posts i bancs", coneguts també com a peu de gall, malgrat que aquest terme sols aparegui als inventaris de les primeres dècades.

Respecte als llits amb capacitat per a dues persones, és a dir, de matrimoni o conjugals les primeres referències que hem localitzat ha estat a l'entorn de 1867. En concret ens referim als capítols matrimonials establerts entre Joaquim Cruells i Teresa Oller. El pare de la núvia, Antoni Oller, professor de música li regala "una cama de matrimonio de fullola de caoba y una comoda de lo mismo".⁶⁹ Dos anys més tard entre els béns de Joaquim Capdora hi localitzem "una cama de matrimonio de hierro".⁷⁰

Una de les peces més importants dins la llar fou la calaixera, contenidor per excel·lència de la roba, ja fos personal o de la casa. A l'entorn de 1836, encara l'hem trobada citada com una "caixa gran de matrimoni".⁷¹ Deduïm que la denominació de còmoda, no fou acceptada als espais domèstics de Sabadell fins a mitjan vuit-cents. El canvi del mot calaixera a còmoda fou conseqüència del ressò que varen tenir en tots els àmbits, tal i com ja hem insinuat, els costums i les maneres de fer franceses. El

⁶⁶ Al respecte el *Diccionario de materia mercantil, industrial y agricola*, de Jose Ronquillo, ens diu que "El empleo de estas hojas, en vez de maderas macizas, ha reducido considerablemente los precios de las obras de ebanisteria, sobre todo en el dia que esta maderas son asseradas en hojas tan delgadas como se quiere, por medios de sierras mecanicas, no menos expeditas que ingeniosas". 1857, pàg 405.

⁶⁷ Vegeu la nota 11, fol. 11273.

⁶⁸ Vegeu la nota 11, fol 816.

⁶⁹ Vegeu la nota 27, Capítols matrimonials entre Joaquim Cruells i Teresa Oller, gener, 1867, fol 23

⁷⁰ Vegeu la nota 55.

⁷¹ Vegeu la nota 50, fol 120.

nou model es diferencia de la calaixera del set-cents en el fet que, per una banda, les guies exteriors queden amagades amb el frontis dels calaixos, a causa de la variació soferta en la construcció de les guies interiors del buc. Per, és un model tècnicament millorat, el qual estèticament aconsegueix donar una sensació visual d'unitat frontal (FOTO). D'altra banda els canvis responen a variacions en els gustos dels materials i les ornamentacions.⁷² Malgrat tot, la documentació revisada autoritza a afirmar que a mitjan centúria encara s'estan utilitzat models del segle XVIII de manera habitual a Sabadell. De fet, això és susceptible d'allargar-ho fins a la dècada dels setanta, on temporalment marquem els límits de la recerca.

En el contracte matrimonial entre Teresa Sallarès i el forner Baudilio Cruells, aquesta aporta com a dot matern "160 (lliures) en cuya cantidad va comprendida el valor de las ropas, dos comodas y una arca que su padre le da por pertenecer (..) a lo que dejo al morir su madre".⁷³ No són l'arca i les caixes les úniques tipologies pròpies de moments passats. Sovint també apareixen als inventaris els escriptoris guardant roba de casa i alguna altra peça de vestir, l'estructura dels quals es caracteritza per portar al frontis un buc superior amb tapa inclinada i abatible que amaga petits calaixets a l'interior. En dues ocasions ens els hem trobats citats amb el vocable paperera i per la quantitat de roba que conté sols poden respondre a l'esmentada tipologia.

El concepte i la tipologia és mantingué amb la còmoda-escriptori en època isabelina per bé que adequà la decoració i l'estructura als gustos del moment. Un exemple és la que és conserva a la casa Turull, amb motius xinesos a l'ornamentació (FOTO) en què el primer calaix, en obrir-se es desplega i es configura com un petit taulell. En tot cas, sí que fou una novetat, respecte a les calaixeres del segle anterior la introducció del marbre o pedra marbre, tal com es denominava a l'època.

En canvi, els armaris, com a contenidors dels vestits i les robes personals s'aniran imposant a poc a poc sobre les calaixeres o còmodes. Antoni Casanovas té en una cambra un armari de caoba on guarda roba de casa i una arca plena de draps i venes.⁷⁴ L'armari, tal com apuntem, manllevarà progressivament el protagonisme a la còmoda i esdevindrà el contenidor preferit per a la roba personal. En tot cas, la plena acceptació d'aquest va donar-se bàsicament en la segona meitat de la centúria. A l'espai i en el moment que ens ocupa bàsicament contenen, quan es localitzen a les cambres, roba de casa; quan es situen als menjadors emmagatzemen les vaixelles i la porcellana. En aquesta circumstància, moltes vegades es troben en parelles, i en alguns casos com a armaris raconers formant part integrant de l'arquitectura.

Pel que fa al gust pels mobles daurats, reinterpretant formes estretes dels lluïsos francesos a partir d'un recarregat treball de talla, sols hem pogut establir-ne la presència en dos salons.⁷⁵ En ambdós casos corresponen a una taula de paret amb el marbre i el mirall. Els propietaris dels salons són, un cop més, les famílies benestants del carrer de Sant Antoni i de Sant Domènec. Els seus inventaris recullen amb precisió tots i cadascun dels objectes que posseïen, la qual cosa ens permet assimilar l'esplendor dels interiors sabadellencs, pel que fa a les classes més adinerades, respecte als espais domèstics barcelonins. Des d'aquesta perspectiva, l'inventari extrajudicial que conservem de la casa Turull ens permet fer-nos una idea més precisa de la sumptuositat amb què es configuraven les architectures privades. No oblidem que l'acumulació d'objectes dins la llar era, per una banda, la constatació evident d'un lloc viscut però alhora, també manifestava el grau de confort i luxe en què s'emmirallà la societat.

⁷² La calaixera catalana prototipus del set-cents és de fusta de noguera amb motius vegetals, fets amb marqueteries de boix o de taronjer, inserits dins l'estil rococó.

⁷³ AHS, Protocol Notarial, Not. Antonio Paz, Capítols matrimonials entre Baudilio Cruells i Teresa Sallarès, gener 1861, fol 7.

⁷⁴ Vegeu la nota 13 i l'annex 2.

⁷⁵ Estem segurs que n'hi havia en altres famílies benestants.

En la relació dels mobles de Maria Comadran, vídua de Pere i mare de Pau Turull, tenen un paper destacat els seients, tal com passava a tots els interiors de l'època isabelina. Esdevenen un moble fonamental a la casa romàntica, imprescindibles als salons, i les estances; per rebre amics, coneguts i forasters. I és aquí on constatem la incidència dels costums i el hàbits en l'evolució i la transformació dels artefactes que componen l'àmbit domèstic d'una manera clara.

Es citen tres tipus de cadires, les anomenades auxiliars, les de balca, boga o palla i les entapissades. Aquestes últimes formen cadiratges sencers, juntament amb el sofà i dues cadires de braços. El nombre de peces era variable segons l'espai que vestien; mentre el saló principal comptava amb 25 cadires, més sofà i dues cadires de braços, totes tapissades amb riques teles de brocatell, el salonet en tenia divuit i estaven tapissades amb tela de vellut. Resten encara, a la casa, algunes poltrones, cadires de braços de seient còmode i baix, de moda en la centúria passada, i canapès en cambres poc importants dins la casa. En realitat i exceptuant els que es citen fins la dècada dels quaranta, quan es parla de canapè es refereixen a sofàs, per les descripcions que els acompanyen. Una de les millores en el confort a l'hora de seure va venir marcat per la introducció de les molles a les cadires. Introduïdes en el mobiliari a partir dels anys trenta, a Sabadell, l'únic habitatge on hem trobat aquest tipus d'innovació és a l'habitatge de Josep Dòria, en el conjunt de una dotzena de cadires de caoba⁷⁶ (annex 7). Altrament, les qüestions de tapisseria prenen un gran desenvolupament i rellevància en la construcció del mobiliari de l'època. Com ja hem manifestat les teles contribuïren a imprimir, amb el seus rics colors, dissenys i textures, més elegància i fastuositat a les arquitectures privades.

Hi ha diversos habitatges on constatem el costum de donar noms a les estances, però potser el més conegut fou el de la casa Turull, amb la coneguda com de la reina. Malgrat no conservar-se a la casa el mobiliari, sí que podem determinar quins eren els mobles que la vestien. La seva estructura espacial responia a una saleta amb alcova, dins la qual hi havia parat un llit sofà, un lavabo i unes quantes cadires. A la resta, que correspondria a la cambra o saleta, hi anava un mirall de cos sencer i un cadiratge. Sens dubte el mirall de cos sencer fa referència al model derivat de la Psique francesa,⁷⁷ coneguda a casa nostra com a trèmol (FOTO), que “por su forma son más propios para un gabinete de tocador que para una sala de recibo ó de salón de baile y tertulia, donde no hay más necesidad que la de aumetar la iluminación por reflejos, y donde es innecesario u aun imposible, ver cada cual reproducida su imagen por entero”.⁷⁸

Petits tamborets, quatre raconeres, tres quadres, dos escopidores i una taula *maquejada* acabaven de formar el parament de l'habitació. Els mobles de *maqué* (*maqueados*) són mobles enxarolats, si fem cas a la definició donada en el *Diccionario de la Lengua Española*, en la seva edició de 1870.⁷⁹ El gust per aquests mobles enxarolats cal situar-lo en l'èxit que va tenir la tècnica decorativa del paper mâché, presentada per primer cop en el certamen de l'Exposició Universal de 1851, celebrat a Londres. Aquesta tècnica, que apareix a Europa durant el segle XVII, va popularitzar-se amb aquest nom a partir de 1816, quan la firma Jennens and Bettridge va substituir la denominació de paper ware per la utilitzada fins els nostres dies. Consisteix en la barreja de paper reduït a polpa o, preparat a partir de l'amalgama de cola, guix i sorra, que un cop endurit i cuit es polit, pintat o recobert de laca. Abans, però, s'hi han incrustat petites peces de nacre. (FOTO).

Constatem, també, en dita relació l'aparició de mobles auxiliars, com les tauletes de nit, les qual eren en principi conegudes com a tauletes de “*retrete*” ja que amagaven els orinals; les otomanes que no són altra cosa que coixins o pufs, imitant els models

⁷⁶ Vegeu la nota 11.

⁷⁷ Mirall de cos sencer sustentat uns muntants laterals basculants.

⁷⁸ Vegeu la nota 48.

⁷⁹ *Diccionario de la lengua española*. Imprenta Gaspar y Roig, Madrid, 1870/72.

orientals⁸⁰ o els tocadors o taules tocador destinats a pentinar-se, dels quals n'apareixen una gran profusió a les cases de Sabadell.

Dintre dels altres artefactes que lluien dins la casa isabelina, cal destacar com un dels objectes decoratius més representatius de tot el vuit-cents els globus de vidre amb flors, fetes de roba i cera, o amb motius elaborats amb petxines. Tot i ser un objecte de gran èxit entre 1830 i 1870, hem d'advertir que ja eren coneguts en la dècada dels anys vint. De fet, a la Junta de Comerç, en el concurs de l'any 1824, es presentaren diversos treballs realitzats en seda i cera, format rams de flors i fruites, a més de "un ramo formado por mariscos", que va ser molt elogiat, malgrat no accedir a cap premi.⁸¹ El cert és que les campanes de vidre amb flors, ocells dissecats, etc., van anar substituint de manera progressiva a les grans escaparates amb sants. Observem, però, que si bé les grans escaparates amb talles de sants van proliferar cada cop menys, el que es donà fou un canvi de format. És a dir, el sants, ara més petits, van passar a ocupar lloc a les campanes de vidre o globus.

Feina d'ebenistes, fusters i cadiraires de bast.

La consulta de la contribució industrial i municipal ens possibilita l'aproximació als artífexs de moltes d'aquestes peces. Desafortunadament, però, la recerca d'ebenistes al seu taller no ha estat fructuosa, malgrat que puguem esbossar-ne algunes notícies. Des d'aquesta perspectiva és difícil aprofundir en el tema de la clientela, a pesar que la dinàmica més segura fou que els fabricants adquirien els seus objectes luxosos a Barcelona, i utilitzessin als fusters de la població per fer els treballs de la fusteria d'obra i alguns mobles senzills, i de gran funcionalitat com són algun armari o prestatgeria.

Al llarg de 1840, els artesans dedicats al treball de la fusta apareixen, indistintament de quina fos la seva especialitat, dins de l'epígraf comú de *Ram ó estament de fusters, torners y demes que artefacten la fusta*,⁸² anys més tard s'especificuen quatre categories: ebenistes, torners, fusters i cadiraires de boga, palla o bast.⁸³

Els ebenistes, citats amb epígraf propi a partir de la dècada dels cinquanta, passen de ser tres a sis, en poc temps, tret indicatiu d'una major especialització i d'una major demanda per part de la clientela. Mentre a mitjan centúria són citats com a tal Josep Campany, Josep Ribas i Pere Garriga, sis anys més tard els cens industrial inclou Sebastià Comas, Rafael Bru i Antoni Onses. Comprovem que hi ha un canvi de titularitat en dos tallers, produït en tota certesa, pel relleu generacional ja que, Ribas i Garriga, deixen pas als seus fills, Benvingut i Francesc en el negoci.

Cal pensar que el negoci de la família Garriga fou dels més pròspers si atenem al volum de mobles que contenia. Recordem que fou Francesc Garriga qui lloga les tres-centes cadires que es van necessitar pels funerals de Pere Turull. El lloguer de mobles fou una pràctica estesa en la societat catalana tal com ho demostren els anuncis de la premsa i la classificació general en què s'agrupaven les activitats comercials i industrials. La classificació que es fa arribar a tots els municipis a partir dels anys trenta per aplicar els

recàrrecs corresponents, hi fa referència, pels que treballen la fusta, en aquests termes: "*Almacenes y tiendas de muebles, ya vendan, ya alquilen unos y otros, incluso*

⁸⁰ Vegeu la nota 48.

⁸¹ *Premios generales adjudicados por la real junta de comercio de Cataluña en el concurso a que invito en escrito de 13 de setiembre de 1824*. Viuda de Agustín Roca, Barcelona, 1824, fol. 31.

⁸² AHS, Fons Municipal, *Matrícula o repartimiento general de la contribución industrial y de comercio, 1830-1859*, any 1840.

⁸³ *Ibidem*, any 1856.

los prenderos y ebanistas".⁸⁴ No fou però aquest l'únic ram a llogar les eines, podem veure que en el món del tèxtil també succeeix de manera habitual. Francesc d'Assís Llonch Matas, llogà per cinc anys a Jaume Segura Almasora, una sèrie de màquines de filatura.⁸⁵

Així mateix, a més de poder-se llogar, una pràctica habitual fou la venda de mobles entre els particulars. El Diari de Barcelona, o la mateixa premsa local, fins a finals de la dècada dels seixanta insereixen en les seves pàgines avisos de l'ordre:

"Venta de muebles y sillerias. Buena ocasión para el que tenga que poner casa. Por ausentarse su dueño se venden todos los muebles de una casa que no hace siete meses se compraron: baste decir que hay muebles que aun no ha servido.

Dichos muebles constan de una cama grande, tres colchones y traspontines, se dará por 680 reales: una id mas pequeña de caoba a la francesa, dos colchones y traspontines, 300rs; una id de hierro en 100rs; una mesa y espejo tocador que costo 1200rs se dará en 600rs; una cómoda con piedra marmol 300rs; 12 sillas de caoba damasco de seda en 480 rs; una elegante mesa de sala, ovalada, com marmol, 300rs; diferentes clases de sillas, espejos, mesas y otros chismes, todo a precio modico atendiendo al poco uso que tienen.

Todos los dias de nueve a cinco habrá un encargado en el piso que se halla situado en la calle Escudillers, n 72, piso 1; se advierte que los precios son fijos.

Nota: Al que les convenga quedarse con el piso, queda para alquilar"⁸⁶

No eren sols els mobles els que es venien, sinó tota mena d'objectes del parament de la llar i de la indústria ja que també trobem la venda, per exemple, d' "una màquina propia para ciserrar madera de caoba en chapas, cuya máquina es de hierro y de sólida construcción, la que se dará a precio equitativo. Informaran en la calla Ancha núm 40, tienda de marmoles jaspeados".⁸⁷

L'abandó d'aquesta pràctica va anar estretament lligada al factor de les epidèmies que van patir les poblacions catalanes en aquests anys. Així, a Barcelona i la resta de ciutats, a partir dels anys setanta la premsa ja no insereix aquest tipus d'anunci, que havia tingut a partir de la dècada dels cinquanta una gran popularitat.

Retornant als moblistes de Sabadell, els que anteriorment hem citat responen als que tenien botiga, tal com s'especifica en la matricula de 1859. Cal sumar-hi en el cens d'aquest any dos ebenistes més, que desapareixeran en els successius padrons. Un és Jaume Pauses, instal·lat al carrer de Gràcia, i l'altre Ramon Comas, que tenia la botiga al carrer de Sant Pau. El gran nombre de fusters matriculats, que oscil·len dels 36 als 46, que es citen en *La Guía histórica, estadística y geográfica de Sabadell*,⁸⁸ permet pensar que alguns van dedicar-se també a la construcció de mobiliari. Possiblement sense treballar fustes fines i proveint estances més senzilles. De totes maneres, en anys posteriors, amb motiu de la reconstrucció del teatre de la ciutat hem pogut comprovar que Francesc Garriga apareix sota l'epígraf de fuster i no d'ebenista.⁸⁹

Poques notícies en tenim pel que afecta la seva vida personal. Sabem que Rafel Bru estava casat amb Isabel Casajuana, filla d'un fabricant de draps de la ciutat i que era natural de Capellades.⁹⁰ El seu fill, Salvador Bru i Casajoana, emparentà amb els fabricants Casanovas, ja que es casà amb la filla d'Antoni Casanovas Sallarès a finals

⁸⁴ Ibídem, *Clasificación general de contribuyentes para el repartimiento del subsidio comercio*, Barcelona, octubre 1830.

⁸⁵ AHS, Protocol Notarial, Not. Antonio Paz, Contracte, juliol 1865, s/f.

⁸⁶ AHC, *Diari de Barcelona*, febrer de 1860, fol 1631.

⁸⁷ Ibídem, maig 1851, fol. 2879.

⁸⁸ Vegeu la nota 40, pàg. 126.

⁸⁹ Arxiu privat Guillermo Casanovas, *Estado del Edificio del Teatro*, abril 1867, s/fol.

⁹⁰ AHS, Arxiu Privat Ugas-Bru, Carta de pagament, juliol de 1859.

de segle. És a dir, entroncà amb la branca familiar de Joaquim Casanovas Bosch, ja que era l'avi de la seva futura muller.

Altrament, la notícia apareguda a la premsa que explicava “Al anochecer del miércoles de esta semana y gracias al pronto auxilio de los vecinos; se logro el que no tuviese consecuencias desagradables un amago de incendio, ocurrido en un almacén de ebanistería de la calle de San Pablo de esta Villa, con motivo de haberse reventado una gran botella de agua ras que sin duda a la cercar la luz se incendió momentáneamente, ocasionando alguna quemadura al dueño de la casa, y el susto consiguiente de su esposa y vecinos que acudieron al apercibirse del incidente”⁹¹ s'ha de referir, segons el cens de 1859, a Ramon Comas.

No ens permet, la documentació revisada, fer-nos una idea de com eren els seus tallers. Desafortunadament, en el testament de Juan Candaló, fabricant de llanes, es recull que deixa tots els estris de fuster que té al seu nebot, Tomàs Candaló, el qual exerceix dit ofici, però no n'especifica cap⁹². És curiós, però, observar el nombre de sabadellencs que inverteixen de manera modesta en el tèxtil, malgrat no ser l'ocupació principal. Un cas és el fuster Josep Fonoll, que en el moment de la seva mort té capital invertit en una companyia de fabricar draps. El primer crèdit descrit en el seu inventari s'estipula segons “un que se ignora son capital es la sociedad o compañía fabrica de paños que corre ab lo nom de Llatse Solá y Compañía”.⁹³ Cal advertir que Llàtzer Solà ens apareix en el mateix document com un dels tutors dels fills del difunt, i també és fuster. Els altres tutors són els fabricants Joan Gorina i Domingo Buxeda per la qual cosa no seria estrany que en la companyia fossin aquests alguns dels accionistes.

Pel que fa als cadiraires de boga o balca, el primer que ens apareix és Josep Bruguera a partir de 1851, els altres dos seran Fèlix Just i Ramon Ubade. No s'inclou en el cens Josep Truño, que apareix citat com a tal en l'inventari de Facundo Casals, un dels sastres de la vila.⁹⁴ Per referir-se al treball d'aquests es cita indistintament i segons els anys, *silleros de paja y madera, silleros de paja, sillero de enea* i *silleros bastos*,⁹⁵ que denota la consideració dins l'ofici, que tenia l'especialitat. És molt probable, per la quantitat de cadires trobades als interiors de les cases, que aquests també fessin cadires amb els seients de reixeta.

Entre les varietats de palles en la construcció dels seients cal destacar la coneguda entre els restauradors actuals com a “blanquet”.⁹⁶ anomenada en l'època “paja de avena de invierno”.⁹⁷ De textura més blanca i fina, aquesta solia ser tenyida i formava els típics seients de boga o balca combinats amb cintes de colors. Els colors eren segons el *Manual de secretos raros de artes y oficios* molt variats, i cada un tenia diverses maneres d'obtenir-se. Així, s'expliquen diverses maneres de tenyir de vermell, de verd, de negre, groc i escarlata (annex 8).

Sabadell, comptà entre els seus artesans de la fusta amb quatre torners situats als carrers de l'Àngel, Sant Josep, del Sol i Sant Domènec, tots amb un taller d'una activitat constant. En canvi, en quaranta anys no apareix cap escultor a les llistes municipals, per bé que el cronista local Agustí Rius en faci menció a l'estadística de professions, arts i oficis que inclou a la seva guia,⁹⁸ mentre que succeeix a la inversa amb l'ofici de pintors, en què constatem dos noms, Ramon Castañeda i Josep

⁹¹ AHS, *El sabadellés*, agost 1868, fol 40.

⁹² AHS, Protocol Notarial Not. Francesc Viladot, gener-juny de 1862, fol 367.

⁹³ Vegeu la nota 1, Inventari dels béns de Llàtzer Solà, fol. 843.

⁹⁴ Ibídem, Inventari dels béns de Facundo Casals, setembre 1854, fol 898 i sc. Facundo Casals, de professió sastre, també viu en una “casa- botiga”.

⁹⁵ Vegeu la nota 82.

⁹⁶ Dec l'informació a la restauradora Asunción Casalod.

⁹⁷ Vegeu la nota 57, vol. VI, pàg 20.

⁹⁸ Vegeu la nota 40.

Margales. El més segur és que pagués la contribució sota l'epígraf de fuster, possiblement més barata.

L'adquisició d'objectes sumptuosos.

Les quincalleries foren els establiments on adquirir molts dels objectes i estris per a la casa. Especialitzats sobretot en les últimes novetats i adequant-se constantment a les modes, també assortien la clientela d'altres articles més senzills i indispensables per a la llar. A Sabadell es van obrir onze botigues amb aquesta especialitat.⁹⁹

A la ciutat van entrar en competència amb les botigues de porcellana fina, que pagaven una contribució més alta. Hipòlit Ustriell passà de la categoria de quincalleria a la de botiga de porcellana fina pel seu establiment, l'any 1856.¹⁰⁰ De fet, els articles que es podien adquirir en una i altra eren molt similars, si no iguals, ja que a la contribució industrial dels anys setanta la meitat ja són anomenades botigues de porcellana, mentre que les sis restants encara són sota l'epígraf de quincalleries.

Per fer-nos una idea de l'esplendor i varietat dels articles que oferien em sembla oportú transcriure, un cop més, un anunci del *Diari de Barcelona*, ja que molts sabadellencs de l'època en les seves anades a la capital devien aturar-se a admirar els seus aparadors.

“Entre estos merecen citarse (...) la quincalleria del Sr. Fracera, que ha permanecido constantemente abierta durante la pasada epidemia. En sus escaparates entre mil y mil objetos notables se ve un tocador en miniatura y un billar sumamente diminuto, que embelesan a cuantas niñas pasan por delante de ellos.

Es costumbre del Sr. Escuder transformar, en los dias de feria, una parte de su tienda en elegante saloncito ricamente alfombrado y esponer allí objetos verdaderamente notables. Este año tiene de manifiesto unos cortinajes de raso verde acolchado y varias telas y blondas para trajes de señora.

Dos quincallerias están en competencia en las inmediaciones de la iglesia de San Jaime: la de los señores Cabot, Canals y Rovellat, que como todos los años tienen gran profusion de objetos, entre ellos, caprichosos relojes y candelabros de sobremesa y variedad de objetos de cristal de esquisito gusto, con un surtido asombroso de juguetes; y la titulada “el brazaletes moderno”, que ha presentado una rica colección de bronces de arte, todos de gusto a cada cual mas caprichosos, hermosas mesas de salon, elegantes jardineras, bonitas arañas de cristal y muñecas muy curiosas, novedad todo.”¹⁰¹

Amb aquesta panoràmica no és estrany que els industrials de Sabadell adquirissin part dels seus aixovars domèstics als magatzems i establiments de Barcelona. En el tancament del negoci de quincalleria del barceloní Juan Janini, hi figuren tres clients de Sabadell qualificats d'incobrables. El primer, que porta les inicials N. N., tenia segons el document una fonda i els altres responen als noms de Paula Mata i Nicolás Saria. Mentre que la quantitat que li queda a deure al primer és molt minsa, escassament 30 rals, la de Nicolás Saria és considerable, perquè s'eleva a la suma de 2.651 rals i 21 cèntims.¹⁰²

Entre les causes que manifesta Janini n'hi ha una que crida l'atenció, ja que fa referència a la rapidesa amb què s'imposaven els nous gustos, les noves modes. A la carta que envia als seus proveïdors, amb la voluntat de poder fer efectius els pagaments, ni que fos a partir de la cessió dels seus béns, podem llegir “con la idea de ver si podría reponerme de tanto quebranto, compre a plaços a los SS Cabot y Barnola de esta ciudad el establecimiento de quincalleria que poseian en la calle de

⁹⁹ Vegeu la nota 82.

¹⁰⁰ Ibídem, any 1856.

¹⁰¹ AHC, *Diari de Barcelona*, desembre de 1870, fol. 12019.

¹⁰² AHPB, Protocol Notarial, Not. Hermenegildo Martí, Tancament de negoci, 1860, fol.s/n.

Escudellers (...) fue entre todos mis cálculos y esperanzas el colmo de mi desgracia. Contaba al hacerme cargo de el (...) utilizar además sus existencias no tarde mucho en conocer, lo que no podía verse desde luego, que la mayor parte de ellas consistían en artículos harto deteriorados unos y otros fuera de moda...".¹⁰³ És a dir, el desplaçament de les botigues d'aquest ram del carrer dels Escudallers cap a Ferran, la qual cosa implicava uns nous àmbits de relació en el traçat urbà.

Les possibilitats d'adquirir mobles de gran sumptuositat estava a l'abast de la clientela exigent a la capital. Sols fa falta un breu recorregut per algunes de les botigues propietat dels fabricants de mobles amb més èxit del moment per ser-ne conscients. Possiblement un dels més coneguts moblistes fou Francesc Amorós, especialitzat en la construcció de taules de billar. El taller, instal·lat fins al febrer de 1860 al carrer de Sant Pau, s'ubicà al final d'aquell mes al del Conde del Asalto. La seva producció donava sortida a una peça setmanal, segons llegim, i moltes vegades responien a encàrrecs estrangers. Tal com s'assenyala en els catàlegs de les exposicions en què participa, molts dels constructors de taules de billar que posteriorment competiran amb els seus productes, com Tomàs Mayol, Pere Tarrades o Narcís Posch, van aprendre l'ofici en els seus tallers.¹⁰⁴

No pretenem fer una llista exhaustiva de tots els establiments del ram que hi havia, però sí remarcar els més rellevants, perquè de segur que van tenir entre els seus clients fabricants com els Casanovas Manent o els Romeu, per les peces que hem pogut apreciar (FOTO). Un d'aquests establiments fou la companyia Pons y Ribas, situada al carrer de la Ciutat, que es va dedicar a produir mobles enxarolats, o la fàbrica d'ebenisteria, cadiratges, entapissats, escultura i daurats de Josep Serra.

D'entre tots els productes construïts als tallers barcelonins, fou la factura de les marqueteries les que assoliren més renom. L'èxit i la qualitat va ser tan important que la mateixa sobirana va voler per al palau estances vestides amb aquest tipus de moble. El taller més famós de la construcció de mobles de *mosaico vegetal* fou el de (Manel) Pérez y Compañía, que comptava amb privilegi reial. Al que ja s'ha dit a l'entorn d'aquest taller sols hi podem aportar la notícia publicada en data de 18 de febrer de 1851, que diu el següent:

"- Tuvimos ocasión de admirar en la fábrica de mosaico vegetal, que bajo la dirección del Sr. Perez y compañía se halla establecida en la calle Amalia de esta ciudad, la bellísima mesa que debe ser enviada a la exposición de Londres y que no dudamos llamará la atención entre el sinnúmero de objetos que allí se remiten de todas partes de Europa. Obra de esquisito gusto, presenta en sus bellos dibujos una complicacion de trabajo que es verdaderamente sorprendente, pues que las flores y todos los demas detalles estan formados con delicado primor por infinito número de pequeñas piezas, y presentan un conjunto de perfeccion tanto por la exactitud de las formas, como por la viveza de los colores

- En el centro se ve un escudo de armas y se lee una dedicatoria a la reina de Inglaterra.

- La fábrica de mosaico vegetal, único en su clase, sostiene ya en el dia, según se nos ha asegurado, a más de ciento cincuenta operarios, una buena parte de los cuales se ocupan de la construcción de muebles que deben servir para el Real palacio de Madrid."¹⁰⁵

El pas dels fabricants del tèxtil sabadellenc per les exposicions.

¹⁰³ Ibídem, fol. 351.

¹⁰⁴ *Cataluña en la exposicion Universal de París*, Est. Tipográfico de Luis Tasso, 1867, pàg. 35.

¹⁰⁵ AHC, *Diari de Barcelona*, febrer de 1851, fol.1035.

La presència constant dels industrials del tèxtil sabadellenc en les exposicions, tant d'àmbit nacional com internacional, esdevé un fet clau que sens dubte va incidir en l'arranjament dels seus habitatges. La importància d'aquesta participació no rau solament en el fet de donar a conèixer Sabadell com a ciutat tèxtil a Europa i la resta de l'Estat, sinó en el fet que els converteix en observadors privilegiats de les últimes tendències de la indústria artística.

Així mateix, els èxits assolits pels sabadellencs van ser immillorables i nombrosos, si atenem tots els premis i les mencions amb què són reconeguts els seus teixits, destinats bàsicament a vestir i a la producció de mantes per als llits. No ha d'estranyar, doncs, que amb "la viveza de los colores, unido a lo selecto de los dibujos y al buen gusto de los detalles, hacen que estos productos puedan sostener la competencia extranjera".¹⁰⁶ Per això és pot dir que els premis obtinguts foren un reconeixent a la laboriositat, als coneixements dels processos de fabricació, com també a la qualitat, al seu disseny i al preu ajustat dels generes sorgits dels telers de la ciutat. Aspectes indicatius dels esforços realitzats per mantenir-se en un lloc capdavanter i per adequar constantment els productes als gustos i les modes imperants en el moment.

Com és fàcil imaginar, aquests esforços es traduïren ràpidament en una llista extensa de premis i mencions honorífiques, ja que la presència en aquestes mostres comercials, artístiques i industrials, malgrat ser desigual, fou continuada i constant. La participació de diversos industrials de la ciutat a quasi totes les mostres i exposicions realitzades al llarg de la centúria va significar conèixer de primera mà les últimes novetats i poder optar a introduir-les a les llars.

Analitzar-les exhaustivament totes i el paper jugat pels prohoms de la indústria del tèxtil de la ciutat ens allunyaria del tema que ens ocupa, però en qualsevol cas si que ens sembla pertinent rastrejar-ne algunes per evidenciar la seva empremta. Una de les més concorregudes, pel que fa als expositors sabadellencs, fou la de 1844, en què trobem ressenyats catorze expositors, entre els quals destaquem les empreses de Domingo Casanovas i la de Pablo Turull é Hijo. També fou elevada la participació dels sabadellencs en l'Exposició de París, celebrada l'any 1867, en què constatem alguns dels noms més rellevants del tèxtil del moment. En la mostra parisenca van resultar premiades les empreses de Juan Gorina, Joaquim Casanovas é Hijo, Gorina é Hijo, Brujas, hijo y Compañía i Juan Sallarès. És indicatiu de la qualitat i el nivell dels seus teixits. No fou aquesta, però, l'única ciutat europea que va rebre els articles de llana de Sabadell. A més de París, Porto, Londres o Viena foren altres llocs on es van poder admirar la qualitat dels draps sabadellencs.

Dins l'àmbit estatal, l'exposició celebrada a Barcelona durant l'any 1860 fou d'especial rellevància per a la indústria catalana. Inaugurada per la sobirana Isabel II, sols les firmes de Juan Sallarès, Joaquim Casanovas é Hijo, Mateo Dòria i la societat Duran, Miarons y Dòria van concursar en la secció XVIII, sota l'epígraf de *Hilados y tejidos de lana y combinados con lana, estambre y seda*.¹⁰⁷ Malgrat ser per Catalunya la més important, la raó de la poca participació pensem que cal buscar-la no en un desinterès sinó en el fet de la coneguda visita reial. Com tots sabem aquell mateix any, la sobirana farà, convidada per Pere Turull, una estada d'algunes hores a la ciutat. Parada curta dins un intens programa, suficient perquè la població, amb l'Ajuntament al capdavant, organitzés la seva particular exposició dels gèneres produïts per la indústria local.

¹⁰⁶ *Cataluña en la Exposición Universal de Viena*. Imprenta Leopoldo Domenech, Barcelona, 1873, pàg. 64

¹⁰⁷ Orellana, Francisco: *Reseña completa descriptiva y crítica de la exposicion industrial y artística de los productos del principado de Cataluña improvisado en Barcelona para obsequiar a SM la Reina Doña Isabel y a su real familia*. Establecimiento tipográfico Jaime Jepús, Barcelona, 1860.

La reina i el seu seguici sens dubte varen quedar gratament impressionats. El que Isabel II i la comitiva que l'acompanyava van veure és prou conegut per tots, però no voldríem deixar de remarcar un aspecte que lliga amb les maneres d'habitar. La relació establerta entre la casa i la fàbrica, de la qual ja hem parlat, també s'evidencia en la manera de presentar la mostra a aquest insigne personatge. El pavelló expositiu es converteix en una arquitectura privada constituïda per dos gabinets, un jardí amb dos sortidors, un gran saló i altres estances més petites (vegeu l'annex 9). Així mateix, hi ha un gust per mostrar els seus gèneres a partir dels principis d'artisticitat, confortabilitat i elegància, que ens apropen clarament a la manera de configurar els espais privats del moment.

Una mostra de l'èxit obtingut pels homes que ens ocupen en les seves activitats empresarials és sens dubte l'exposició aragonesa de 1868, ja que segons es pot llegir en *El Sabadellés* i "según el catálogo, que ha publicado la Junta han sido adjudicados por el jurado a los industriales de esta Villa que con sus productos acudieron en aquel certamenn los premios siguientes.

Medallas de plata: D. Antonio Casanovas y Ferran, Sres. Casnovas y Turull, D. Felio Llonch y Matas, Sres. Joaquin Casanovas é hijos, Sres. Juan Gorina é hijo, Sres. Juan Sallarès e hijos.

Medallas de cobre: Sres. Hijos de D. Magin Planas, D. José Volta y Viver, Sres. Juan Massagué y C^a., Sres. Sarret y Turull, Sres. Sampera hermanos, D. José Badia, Sres. Valentin Estaper y C^a., Sres. Juan Claret é hijos".¹⁰⁸

Cal, però, un cop analitzada la participació dels industrials a les exposicions, retornar a una panoràmica més àmplia. No cal dir que a més de la mobilitat dels expositors, que coneixen realitats noves i diferents a la seva pròpia, en la propagació i difusió de les novetats, també van jugar-hi un paper fonamental les edicions de catàlegs de cada mostra i el ressò de les cròniques publicades per la premsa de l'època. Les opinions expressades ajuden a establir un fil discursiu coherent i ampli a l'entorn dels canvis de gust que van sofrir les arts sumptuàries. Així mateix, com a eina de treball permeten no només establir talls estètics pel que fa al parament i mobiliari de la llar entre 1830 i 1870, sinó que ens descobreixen les preferències quant a tècniques decoratives i materials emprats en aquest període.

Els habitatges burgesos de Sabadell no van ser aliens a les tendències artístiques i estètiques marcades en les exposicions. L'evolució de gust que s'emmarca en el període de 1830 fins a 1870 és, com ja s'ha indicat en altres estudis, molt variable i es caracteritza al final per un fort eclecticisme. Mentrestant, en la Memòria de la junta de qualificació dels productes de la indústria espanyola de l'exposició pública de 1827 encara es manifesta un gust propi de final del set-cents; en la mostra celebrada a Barcelona l'any 1844, el parament i sobretot el mobiliari respon a un nou referent estètic: l'estil gòtic. Així, si en la mostra de 1827 ens trobem amb "una cómoda-tocador de madera de caoba guarnerecida de bronces y esmalte, con dos espejos y cajoneria correspondiente",¹⁰⁹ inserida, segons descripció en l'estil fernandí, seguint l'Imperi francès, en els anys quaranta són freqüents les descripcions com la de "una mesa de caoba al estilo gótico".¹¹⁰

Serà a partir de la següent dècada quan el gust es transforma de manera ràpida i constant. A partir de mitjan anys cinquanta es començà a imposar la reinterpretació de formes i models propis del renaixement, tal com queda palès a l'*Album enciclopedico-pintoresco de los industriales*¹¹¹ de Lluís Rigalt, publicat entre 1854 i 1857, on també es comencen a intuir elements propis dels Lluïsos francesos, grans triomfadors en l'exposició Universal de Londres del 1851. En aquest sentit en

¹⁰⁸ AHS, *El Sabadellés*, juny de 1869, fol. 190.

¹⁰⁹ Vegeu la nota 34, fol. 130.

¹¹⁰ *Exposicion Publica de Produtos de la Indústria Española*. Imprenta J. Tauló, Barcelona, 1844, pàg. 648.

¹¹¹ Vegeu la nota. 48.

l'exposició de París de 1867, els ebanistes catalans presenten mobles segons l'estil Lluís XIV, XV i XVI, citats així o com Rocaille, a més dels de formes renaixement i algun de gòtic, àrab o bizantí. La qual cosa ens indica l'eclecticisme de gustos amb què viuran en les dues dècades següents. Ronquillo reflexiona en el seu *Diccionario de materia mercantil, industrial y agrícola*, sobre el tema dient "pero en esta amalgama de la moderna ebanisteria y la antigua talla, no se ha seguido con preferencia ninguna de las escuelas anteriormente conocidas; se confundieron todas, y una especie de eclecticismo, dirigido mas bien por el instinto artístico que por los principios, tomo de cada una aquellos rasgos que mejor se conciliaban con él carácter y las tendencias de la época; elección caprichosa, y con frecuencia poco feliz que autorizando la anarquía artística, concedió al churriguerismo, no del mejor genero, una parte principal en el ornato".¹¹² Segon l'autor, això porta infinitat d'artífexs a produir peces no del tot reeixides, malgrat la seva bellesa.

De fet, l'eclecticisme en els estils també és concretà en la utilització d'una gran varietat de materials en la construcció dels mobles i artefactes ornamentals de la casa. No s'ha incidit mai excessivament, des del camp de les arts decoratives, en els aspectes materials i constructius. Però és evident que juguen un paper rellevant en la configuració de la fisonomia dels espais viscuts. Altrament, també hi ha un lligam clar en la influència que les exposicions universals, industrials i artístiques van representar per l'evolució tècnica, material i formal de molts dels artefactes que vesteixen la casa.

En les exposicions de la segona dècada del segle ja s'ha normalitzat la caoba com la fusta més habitual, la qual cosa no té correspondència en els interiors sabadellencs, on és normalitzà a la dècada dels quaranta. Una cosa similar succeeix amb la utilització del ferro, malgrat la seva popularització s'imposà a partir dels anys cinquanta, ja l'any 1827, "D. Eusebio Domínguez, maestro cerrajero y espadero de la calle del Carmen de Madrid presenta un catre de fierro, bruñido, con adornos de latón".¹¹³

En el cas de les fustes, els mobles presentats en els distints certàmens, a més d'emprar fustes fines, com *l'aceitillo*, evidencien un retorn pel gust de fustes com el banús, que com ja hem exposat degué influir moltíssim amb la moda de pintar els mobles de negre.

En el camp decoratiu, perviuen les incrustacions de metall a les marqueteries, com també la utilització del nàcar, tal com ho demostren algunes de les peces presentades a l'Exposició del 1860 (vegeu l'annex 10), amb els mobles de talla daurada, inserits dins l'estètica neorococó.

Una de les aportacions amb més transcendència en el camp del mobiliari foren els mobles corbats de Michel Thonet i els seus posteriors competidors. L'aportació de Thonet en el mobiliari va ser la millora del sistema de corbar la fusta, que havia patentat el 1808 l'americà Gragg. Sistema que cal aclarir que havia estat utilitzat amb anterioritat en la construcció naval i de carruatges. El procediment consistia a impregnar de cola, làmines o llistons de fusta de faig i sotmetre-les a la humitat del vapor. El resultat eren uns llistons compactes, elàstics i flexibles, els quals seguidament eren sotmesos a la pressió de motlles de diverses formes. Un cop la fusta s'havia refredat es procedia segons les tipologies a fer els assemblatges a partir de cargols.

Thonet realitzà les primeres experimentacions per millorar el sistema de corbar fusta durant la dècada dels anys trenta i patentà els resultats l'any 1841. No fou, però, fins a la presentació de l'Exposició Universal de Londres, quan rebrà el reconeixement. L'invent permetia un abaratiment del cost de la construcció del mobiliari, com també

¹¹² Vegeu la nota 66.

¹¹³ Vegeu la nota. 34.

més lleugeresa, resistència, flexibilitat i durabilitat en el producte final. Com a industrial fou pioner en la producció en cadena de mobles normalitzats, i obrí establiments a totes les grans ciutats europees del moment, entre les quals Madrid i Barcelona. Així mateix, els mobles corbats van possibilitar un preu assequible, que permeté que les classes més humils n'adquirissin. Ràpidament van sorgir els competidors, entre els quals cal ressaltar J & J Kohn, (FOTO) que va introduir una mínima ornamentació en les seves cadires per "satisfacer, además de las necesidades materiales, los caprichos y la vanidad del hombre".¹¹⁴

França, com a referent del bon gust.

Les exposicions van comportar, de manera irremeiable, una internacionalització, però sobretot una unificació del que es va anomenar *el bon gust*, el qual, al llarg de la segona meitat del segle, es personificà en les maneres de fer de la veïna França. La imitació d'allò francès com a sinònim de bon gust és portà a extrems exagerats. La societat s'afrancesa en els distints àmbits de la seva quotidianitat i no és estranya la introducció sistemàtica d'elements i costums fins aleshores alienes a la societat catalana.

Sabadell no fou una excepció en aquesta dinàmica d'assimilació de gustos i costums forans. Així, i a tall d'exemple, en l'habitatge s'acusa un canvi d'actituds amb la introducció constant de vocables francesos per designar determinats artefactes del parament que ja comptaven amb un mot dins la pròpia llengua. Recordem que a partir d'ara calaixera es denominà còmoda. Es produeix també un altre fet simptomàtic del gust per tot allò que arriba de França, ja que és habitual en un mateix document utilitzar mots en ambdues llengües. Un cas significatiu el trobem en la redacció del menú ofert per Pere Turull a Isabel II (FOTO), en què conviuen las "Perdices au petit boulet" o la "suprême de pollo a l'Escarlata" amb el "pescado a la Holandesa" o els "cafés y licores".¹¹⁵

Sofia Rodríguez Bernis defineix perfectament la situació de les arts decoratives i del mobiliari en concret entre 1830 i 1870 quan apunta que "a partir de ahora la clientela que puede amueblar su casa a la moda se amplía. Los ojos de los que definen el buen gusto se vuelven hacia Europa, sobre todo hacia Francia, cuyos productos se importan e imitan. No se desarrollan criterios formales y decorativos originales, y se adoptan acriticamente los historicismos europeos, que se van superponiendo a la tradición decorativa fernandina que sobrevive hasta mediados de siglo".¹¹⁶

ELS AFERS DE LA QUOTIDIANITAT

"La buena vivienda, ahorra médico y hacienda. En mueble ligero se pierde dinero." Mariano Tejada. *Cartilla doméstica*, 1860.

En el marc de la casa del període isabelí, amb la casa-fàbrica com a model singular en el cas de Sabadell, es teixí una trama d'afectes, costums i negocis que van suposar una manera particular d'habitar. Des d'aquesta perspectiva introduir-nos en els patrons de relació que s'estableixen entre els membres que ocupen una mateixa arquitectura privada i la dels seus veïns permet elaborar una panoràmica més completa de l'assumpte. La configuració del món domèstic ve donada per una particular manera de viure la devoció i la pietat, per unes determinades preferències

¹¹⁴ Vegeu la nota. 48.

¹¹⁵ AHS, Arxiu Privat Turull, Documents de l'activitat pública i política, 1859-1866, 1860.

¹¹⁶ Rodríguez Bernis, Sofia: *Del martillo y el escoplo a la máquina de machimbrar. La industria del mueble en España en el siglo XIX*. (en premsa). Agraeixo a l'autora la seva generositat i amabilitat per facilitar-me, abans que es publiquin, dos articles sobre l'època que ens ocupa.

en els entreteniments, àdhuc d'uns especials lligams en la construcció de les relacions paterno-filials.

En aquest sentit, la correspondència epistolar de caire privat d'algunes de les nissagues de fabricants sabadellencs que hem rescatat dels arxius permeten establir les dualitats en què es mouen molts dels afectes d'aquesta classe benestant. S'hi conjuguen perfectament els sentiments personals d'estimació i respecte amb els compromisos comercials establerts entre ells, ja que fou pràctica comuna l'establiment de societats entre pares i fills. Una mostra de l'esperit que s'imprimeixen pot ser la carta que Joaquim Casanovas i Ferran, establert a Sevilla, escriu al seu pare:¹¹⁷

"Sevilla 3 Marzo 1865

Querido Padre: obra en mi poder su favorecida fecha 27 Febrero pasado.

Ya le tengo á V. escrito que la letra aquella sobre el Puerto de Santa María fue cobrada, y que conseguí este resultado mediante el pequeño quebranto de unos veinte reales. Antes de ayer remesé a v. unos 12.000rv sobre Madrid y si esto no fuera suficiente para sus atenciones, puede girar a mi cargo lo que necesite, sin perjuicio de remesarme sobre Jerez o Cádiz cuando lo tenga a bien, pues aunque no estoy sobrado, no me hacen mella mil ni dos mil duros.

Me hace daño y me repugna saber, que Francisco le está molestando para retirar su capital, como ha de ser vale mas esto, que vivir mortificado.

Yo estoy mal de dinero y demasiado bien de fincas. Tengo perdido el equilibrio. La casa y los almacenes unidos a la obra no podía retroceder y para concluirlo todo, me fue preciso tomar nueve mil duros a interés. Cuando haya pasado la crisis y entremos en un periodo normal, hago animo de aprovechar una oportunidad para vender, o la casa nueva, o el exconvento de la Paz y equilibrarme. Mientras tanto, las fincas reunidas me dan una renta de cinco mil y pico de duros anuales que unidos a tres o cuatro mil duros que produce mi trabajo personal, hacen 8 o 9000. Si gasto 4000 en todo, incluso contribución dependientes, alquiler de casa me queda el resto para pagar lo que le debo al que me ha prestado y a V. lo que le debo.

Calculando bajo, se sacarían hoy por las fincas que tengo ciento un mil duros.

Si no debiese a nadie, no me desprendería de ninguna de mis fincas, y no cambiaría mi felicidad con la de un Rey. La verdadera felicidad consiste en tener salud y lo necesario para vivir con gran desahogo uno y su familia.

Me tenia V. ofrecido venir esta por Diciembre último, pero hacia mucho frío y no quise exigirle el cumplimiento de su oferta. Hoy ya es otra cosa. La temperatura es casi de primavera y con Asunción le invitamos a que venga, ofreciéndome yo a ir por V. hasta Madrid, y acompañarle luego hasta Aranjuez o hasta el mismo Madrid, de regreso. La feria de Sevilla es el 18 de Abril, pero si fuere inconveniente la época para la fabrica podría el viaje ser antes o podría ser después.

Asunción saluda a V. como este su afectisimo Hijo.

Joaquín."

L'al·lusió que fa als problemes que afecten Antoni Casanovas amb el seu fill Francesc de Paula devien començar anys abans, ja que en una l'altra carta aquest últim li recriminà la poca confiança que li té i li recordà que, com a fill, no ha faltat mai als

¹¹⁷ Arxiu Particular Guillermo Casanovas, Correspondència, 1865.

seus deures. Exponent tot això de la delicada configuració en què es produeixen les relacions familiars quan hi ha el negoci pel mig.

Deixant de banda aquest assumpte, no podem sostreure'ns de l'encís que provoca una altra de les cartes del fill que residí a Sevilla (vegeu l'annex 11). Educadament comunica al seu pare l'import que fins ara li ha pagat per un deute que va contraure amb ell, a causa de la dissolució de la societat que tenien conjuntament. També li exposa on s'ha proposat arribar pel que fa a les qüestions patrimonials, quins són les seves despeses, on s'inclouen criats, obrers, esbarjo o alimentació, fins a la comparació entre el nivell de vida entre ambdues ciutats. L'extensa carta és una barreja perfecta d'allò íntim, personal, afectiu, amb la rutina empresarial.

El to respectuós en què s'articulen els lligams amb el seu progenitor tenen el seu moment més àlgid quan Joaquim li notifica que no ha de patir pels seus diners, ja que cada cop és més solvent. Ràpidament especifica, però, que “No hablo en estos terminos porque crea que V. Passa el menor cuydada por la seguridad de sus intereses, pues acaso en lo que menos V. piensa es en lo que yo más me preocupo. Tampoco lo digo para hacer alarde de prosperidad, ni para demostrar que no necesito de V. antes al contrario, se que un Padre puede ser util siempre a un hijo y podra suceder que andando el tiempo yo necesite de su apoyo para llegar a la altura que me he propuesto llegar y a la cual llegaré si Dios quiere”.¹¹⁸

Els contactes entre Sabadell i Sevilla, en l'àmbit familiar, els suposem escassos, perquè en el testament de Rosa Ferran, l'any 1873, hi llegim “y a otra ahijada y nieta mia hija de mi hijo Joaquin residente en Sevilla y cuyo nombre no recuerdo”¹¹⁹ o en la carta de 1862 on el seu fill diu “he tenido gastos de alguna consideracion, por razon de haberme casado dentro del periodo de los dos años y medio de que vengo hablando”.¹²⁰ Manté aquest fill, respecte a la nissaga familiar, una certa independència, ja que a diferencia dels seus germans no va dedicar-se a la fabricació de productes tèxtils sinó que va invertir i representar algunes empreses. Entre d'altres, va assolir la consignació d'una empresa de navegació amb escala final a Marsella.

El tracte familiar era presidit, tal com queda palès en la correspondència, per una gran respectuositat dels fills vers els pares. El signe formal era el tracte de Vd. Aquest costum, que va perviure fins a la meitat del nostre segle, es basava en la idea que “ese tratamiento contribuía a la obediencia, y advertía al cariño que no traspasara los lindes del respeto”.¹²¹ Al final del segle, però, els manuals d'urbanitat ja manifesten una preocupació per la nova moda en el tracte entre pares i fills. El fet de tutejar-se, que es llegeix a tots, és fruit de l'esperit democràtic socialista, que intenta, segons els autors, sacsejar la família cristiana. Cal advertir, malgrat tot, que tracte més informal sols era utilitzat en l'àmbit més íntim, més privat, ja que en actes oficials o solemnes s'imposava encara el tracte de Vd.

El respecte era, doncs, un dels pilars en què es sustentaren les relacions paternofiliars; la transgressió de les normes vers un dels progenitors comportava l'exclusió a qualsevol dret. En l'establiment de la legítima materna que signà Rosa Franci, es veu obligada a desheretar el seu fill Francesc, perquè “a pesar de las varias amonestaciones que le he dado me ha faltado al respeto que debía tenerme como madre, habiendo llegado al extremo de haberme pagado varias veces (...)”.¹²²

¹¹⁸ *Ibidem*, Correspondència, 1862.

¹¹⁹ *Ibidem*, Còpia del Testament de Rosa Ferran, abril de 1873.

¹²⁰ Vegeu la nota 118. Vegeu l'annex 11.

¹²¹ Mata García, Juan: *Reglas y consejos de Urbanidad deducidos de sus principios más ciertos y civilizadores*. Imprenta de Ramon Ortega, València, 1884, pàg. 79.

¹²² AHS, Protocol Notarial, Not. Antonio Paz, Testament de Rosa Franci Guitart, gener de 1861, fol. 4.

En aquest sentit, és comprensible la preocupació dels pares per donar una bona educació als fills. Anton Say, d'ofici pagès, per exemple, deixa estipulat en el seu testament, redactat l'any 1842, que "si algun fill vol seguir alguna de las tres carreras literarias, esto es medicina, lleys o eclesiastica es la mia voluntad que sian mantinguts en son estudis fins a concloure la carrera segons al possibilitat de la casa".¹²³ La qual cosa expressa el desig de millorar socialment, atenent del prestigi de certs estudis en l'època. Altres, en canvi, incideixen en la voluntat que els fills siguin educats cristianament. Estretament lligat a aquestes qüestions hi ha les preferències literàries dels sabadellencs. En l'establiment de Pere Vives, en el número 22 de la Rambla, qualsevol podia trobar els títols que més l'interessin. El llibreter, que també era l'encarregat de la impressió de la premsa local, es dedicava a la venda de llibres nous i vells (vegeu l'annex 12).

Per no avorrir el lector sols direm que la biblioteca de Josep Guasch conté més de cinquanta volums, entre els quals apareixen obres de Dumas, Chateaubrian, Victor Hugo, àdhuc dels clàssics de la literatura espanyola. Les obres de Cervantes i Quevedo comparteixen prestatgeria amb els llibres de viatges, els diccionaris i sobretot amb les obres de moral i religió.¹²⁴

Un aspecte, si més no curiós, són les aportacions al coneixement de l'ofici que van fer alguns fàbricants del tèxtil de la ciutat, ja fos amb la publicació de llibres sobre la materia o amb la creació d'escoles destinades a "Enseñanza teórico-práctica de los tejidos. Aplicada a la fabricación de los de lana, bajo la dirección del profesor D. Francisco Duran y Brujas. Calle de S. Felio nº 9, Sabadell. En este establecimiento, a más de la enseñanza, se encargan de la reproducción y combinación de cualquier tejido; proporcionando a los señores fabricantes, las disposiciones, y demas observaciones que del análisis de las muestra resulten para la confección de telas".¹²⁵

Usos i costums. Regles i consells d'urbanitat.

La societat vuitcentista tingué una constant preocupació pels assumptes relacionats amb les normes d'urbanitat i moralitat. D'aquí el gran nombre de llibres que en l'època es van publicar. Sota l'epígraf de "regles i consells d'urbanitat" es solia trobar un compendi de consells, molts dels quals incidien en qüestions lligades a la domesticitat.

La urbanitat era definida com "el conjunto metódico de reglas y consejos, sobre los mejores modos de cumplir nuestros deberes, gaurdar oportunas atenciones y perfeccionar nuestras acciones y palabras", i el seu objectiu "para tener buena vida y buena muerte y gozar de un trato social honesto, útil y agradable, y de las demás ventajas de la civilización, en cuanto obsten al logro de la felicidad eterna".¹²⁶ Escrits amb una intenció d'adoctrinament; no seria correcte pensar que sols eren una sèrie de normes de comportament a seguir si es volia brillar en els cercles elegants i de bon to.

La *Cartilla de economía doméstica*, de Mariano Tejada¹²⁷, va ser un dels nombrosos tractats que sobre el tema es van publicar al llarg de tot el vuit-cents. Editat l'any 1860, ens explica el rol jugat per cada membre de la família, les obligacions de cadascú vers ell mateix i cap els altres i també un seguit de normes pel que fa a l'organització i la bona marxa de qualsevol casa.

Si, segons Tejada, l'objectiu fonamental de la família era assolir la felicitat de la casa, entent-la com a sinònim del grup humà que l'ocupava, el de la dona era fer possible aquesta fita a partir de l'obediència al marit i l'exemple als fills. Per això, l'eina era una

¹²³ AHS, Protocol Notarial, Not. Pere Arregui, Testament de Anton Say, 1842, fol. 5.

¹²⁴ Vegeu la nota 122, Inventari dels béns de José Guasch, novembre de 1861, fol. 204.

¹²⁵ AHS, *El Sabadellés*, juliol de 1868, fol. 8.

¹²⁶ Vegeu la nota. 121, pàg. 21.

¹²⁷ Tejada, Mariano. *Cartilla doméstica. Consideraciones acerca del orden, de la obediencia y ejemplo en la familia*. Barcelona, 1860.

gestió correcta en l'economia domèstica, que no era altra cosa que governar i administrar la llar amb precaució, responsabilitat i habilitat. A grans trets, pel que feia a les funcions de la dona, ja sigui benestant o de classe proletària, els seus deures imposaven que fos la primera de llevar-se al matí, que sapigués cosir, cuinar i portar els comptes, a més d'altres tasques domèstiques. En definitiva, havia de estar preparada per dirigir la casa com si de la fàbrica es tractés. Perquè si en el cas de les dones humils totes aquestes virtuts tenien com a fruit l'estalvi, en el cas de la burgesa el seu acompliment l'eximia de caure en la ganduleria, i esdevenia un model a seguir, tant pel servei com pels fills. Més important, però, era el que Tejada defineix com "ponerse en estado de hacer el bien".¹²⁸

Casar els fills.

El costum del dot és manté amb molta força entre els sabadellencs. Sorpren també la quantitat dels dots, molt més alts que a la resta del país, motivat possiblement per la bonança econòmica en què viu la ciutat. Apareix com un tret específic i, poc freqüent en altres indrets, la manera com s'estipulen les aportacions. A Sabadell, es fa especial atenció entre la part aportada per la branca materna i la que corresponia a la part del pare. Així, no es habitual trobar que les legítimes siguin definides conjuntament com a "paternes i maternes" sinó que cadescuna, amb la part d'aixovar que aporten, es defineixen per separat.

La majoria dels matrimonis celebrats entre els membres de la burgesia de la ciutat responen sens dubte a interessos de caire comercial o industrial. A partir del casament d'alguns dels seus fills s'establien estrets lligams comercials, empresarials i econòmics. Com bé s'apunta a *La aventura de una ciudad industrial*,¹²⁹ no fou casualitat que, les filles de Pere Turull emparentessin, l'una amb el fill d'un gran propietari de Sabadell i l'altra, amb un latifundista de la província de Conca. Així mateix, el fet d'unir en aquests matrimonis dues famílies importants també és explicatiu del perquè en els contractes matrimonials és costum estipular la part que correspon a la legítima materna.

L'edat òptima per casar-se, segons els tractats d'urbanitat, era a partir dels vint-i-cinc anys, malgrat que a partir de la pubertat ja es podia formalitzar qualsevol enllaç. De fet, en complir aquesta edat un esdevenia major d'edat, tal com queda palès en els testaments consultats. La raó per la qual era aconsellable contraure matrimoni a partir dels vint o vint-i-cinc anys no era altra que perquè fins a "esa edad no tiene el hombre ni la mujer el complemento de su robustez, ni la madurez de juicio que se necesitan para la procreación y educación de los hijos: porque tampoco el hombre suele concluir antes su carrera, ni menos acreditarse en ella ó en su oficio, ni contar con los haberes y ahorros necesarios, ni estar libre de quintas, ni habilitado por la ley para el manejo de sus bienes o negocios: y porque los noviazgos y los casamientos tempranos suelen originar otros inconvenientes y perjuicios".¹³⁰

Habitualment, i bàsicament entre les classes benestants la dona és sempre entre d'uns cinc a deu anys més jove. Així, Teresa Turull Comadran, tercera filla del segon matrimoni de Pere Turull, va casar-se a l'edat de dinou anys, quan el seu futur marit Antoni Oliver Buxo, en tenia trenta. La seva germana, Concepció, casada amb un ric propietari de castellà, J. Casildo de Arribas Arranz, era dotze anys més petita que ell i Maria Asunción Torres Fatjo, de vint-i-dos anys, es casà amb el fill de Domingo Casanovas Manent, Domingo Josep Casanovas Miarons, de vint-i-vuit. Aquesta dinàmica, que no es repeteix entre la classe obrera, respon a la voluntat d'assegurar la descendència.

¹²⁸ Ibídem, pàg. 14.

¹²⁹ Ranzato, Gabriele: *La aventura de una ciudad industrial*. ed. Nexos, Barcelona, 1987, pàg. 168.

¹³⁰ Vegeu la nota 121, pàg. 60.

Un altre tret específic en els dots de les filles dels fabricants del tèxtil és la riquesa d'aquestes, ja que la majoria, a més d'una quantitat de diners i algun moble, sempre inclouen propietats o alguna finca urbana. Les filles de Pere Turull, per exemple, reben quinze cases cadascuna, les quals poden ser substituïdes pel seu valor monetari.¹³¹ S'estableix, això sí, uns terminis de pagaments més amplis, ja que l'habitual és donar una part en el moment del casament i la resta en un marge d'uns tres anys. Gràcies a la documentació, també sabem que molts dels dots aportats pels homes no són efectius fins a la mort dels patriarques de la família, ja que se'ls dona "todos los bienes y derechos muebles y raíces que existirán de pertenencia del donador en el día de su muerte pero se reserva la facultad de dotar a sus demás hijas según la posibilidad de sus bienes y la de testar hasta la cantidad de tres mil pesetas",¹³² tal com succeeix en el cas de Domingo Josep Casanovas Miarons.¹³³

És difícil establir comparacions al llarg de la centúria a causa del canvi de monedes i els seus respectius valors. Malgrat tot, els dots més baixos corresponen a cent lliures, com a altres zones de Catalunya; les més altes ja en l'últim quart del vuit-cents poden superar les quinze mil pessetes de l'època. En les primeres dècades que ens ocupen, són habituals els dots de "la cuantitat de tres centas lliuras, una caixa calaixera y robas corresponents en cas de matrimoni carnal o espiritual per drets de llegalítima paterna y materna y demás pugues pretender".¹³⁴ Posteriorment, aquestes s'incrementen considerablement, sempre responent a les possibilitats de cada família. Així, el dot del matrimoni format per Medir Borrell i Josepa Amat va ser l'any 1843 de dues-mil-cinquanta lliures de moneda catalana, de les quals quatre-centes les aporta Borrell i la resta la seva dona. És interessant veure la repartició i distribució que es fa d'aquesta quantitat, ja que sis-centes són per fer efectives dos anys més tard, concretament l'abril de 1845, i quatre-centes vint-i-cinc han de servir per comprar les calaixeres, els vestits i la roba.¹³⁵

Ja hem fet menció de la importància que la roba tenia dins l'àmbit domèstic al llarg del temps. Per això no ha de sorprendre que també en alguns dots tinguin un paper destacat. Seria entre el món dels hisendats i dels pagesos on es manté, en el cas de Sabadell, aquesta preponderància pels tèxtils en els aixovars matrimonials. Un cas que evidencia la importància del teixits es troba detallada en el testament de Josep Gambius Font, pagès que estipula que tinguin els fills com a dot cent lliures, a més de "un escritorio con seis vestidos, doce camisas, cuatro sabanas de cáñamo, seis servilletas, seis paños de mano, cuatro manteles, seis pares de mudas, cuatro fundas de almohada, una colcha y un jergón", en el cas del fill anomenat José; "y a las hijas (Catalina, Eulalia, María) una cómoda con doce bosquiñas, las diez de indianas y las dos unas negras y las otras de color, y las dos de seda, uno negro y otro de color y otros diez de napa llamada vulgarmente jonella (?), dos corsés, cuatro sabanas de cáñamo, seis servilletas, seis paños de mano, cuatro manteles, seis pares de medias, seis enaguas, doce pañuelos, la mitad de seda y la otra mitad de algodón para servir para la cabeza y el cuello, seis delantales, cuatro fundas de almohada, una colcha y un jergón cuyas cosas deberán pagarse a cada uno de mis hijos e hijas dentro del termino de tres meses contaderos desde el día de la celebración de su respectivo matrimonio o bien cuando se separen de mi casa, habiendo cumplido la edad de veinticinco año".¹³⁶

¹³¹ AHS, Arxiu privat Turull, Capítols matrimonials entre J. Casildo Arribas i Concepció Turull, s/f.

¹³² AHS, Protocol Notarials, Not. Joaquim de Marimon, Contracte matrimonial de Domingo José Casanovas Miarons i Maria Asunción Torras i Fatjó, Març 1877, fol. 489.

¹³³ Les aportacions de Josep Maria Benaul són essencials per estudiar les famílies del tèxtil a Sabadell. Recomenem, entre altres, el seu treball, "Família i empresa en un anissaga de fabricants llaners sabadellencs: Els Corominas, 1759-1874", a: *Arraona*, núm. 13, III època, Tardor 1993, Sabadell, pàg. 9-39.

¹³⁴ AHS, Arxiu privat Arnella, Testament d'Isidro Arnella, març de 1828, fol. 5.

¹³⁵ AHS, Protocol Notarial, Not. Francesc Viladot, Capítols matrimonials entre Medir Borrell i Josepa Amat, 1843, fol.225.

¹³⁶ *Ibidem*, Testament de José Gambius i Font, gener de 1861, fol. 54.

Respecte als mobles que aporten al matrimoni, es percep una evolució en les preferències, malgrat que la calaixera o còmoda s'imposi al llarg dels quaranta anys analitzats. A Sabadell, Pau Turull Font, en els drets de la legítima paterna amb què dota el seu fill Joan, hi figuren sis-centes lliures perquè compri "un llit parat i un escriptori ab sas corresponents robas".¹³⁷ Al seu fill Pere, amb motiu del seu primer matrimoni amb Teresa Salas, filla d'un fabricant de draps de la ciutat; tot el que té, en les condicions abans esmentades. És a dir, Pau Turull manté l'usufruit fins la seva mort, moment en què passa a la dona, sempre que es mantingui vídua. Evidentment, aquest mecanisme fou una fórmula que si per una banda enfortia i lligava l'hereu a la casa-fàbrica i als negocis familiars, també mantenia i reafirmava l'autoritat de patriarca, ja que detentava el poder fins a l'últim moment.

Retornant al mobiliari que es cita en els capítols matrimonials, si les primeres dècades són les caixes i les calaixeres els mobles més citats, a partir de mitjan segle comencen a aparèixer com a part del dot altres tipologies com els armaris, els tocadors o algun llit, ricament treballat com era el "llit matrimonial de Palosanto"¹³⁸ de Concepció Turull, o el de fullola de caoba de Teresa Oller i Joaquim Cruells.¹³⁹ Convé advertir, però, que a la primera meitat de la centúria alguns dels aixovars matrimonials ja contenien llits, normalment del model conegut com a pilars.

Si la bona marxa dels negocis va fer que els fills i les filles de la gent amb possibilitats no haguessin de preocupar-se per l'habitatge, no succeeix el mateix a les classes més humils. En diverses ocasions, els pares o altres familiars han de compartir les llars amb el nou matrimoni, a causa dels escassos ingressos dels joves. Tal vegada, Francesca Huguet li demana a la seva tia, davant notari, la possibilitat de ser mantinguda i així poder casar-se amb el seu xicot, que en aquest moment era soldat¹⁴⁰ o, els mateixos Cruells i Oller,¹⁴¹ que sols pagaven la meitat de la seva manutenció (vegeu l'annex 13).

L'esbarjo: tertúlies, balls i teatre.

"La distracción más barata, la más provechosa para la salud es el paseo, o de no ser esto la lectura de buenos libros y las reuniones de casa entre parientes y amigos".¹⁴² Amb aquests termes se'ns explica en la *cartilla* domèstica quines són les millors activitats per ocupar el temps lliure i de descans. Les llargues vetllades familiars, a Sabadell, s'ocupaven amb tertúlies en què la política i els successos tenien un lloc principal (vegeu l'annex 14).

Però foren les representacions teatrals una de les aficions més arrelades dels sabadellencs. Són significatius els esforços econòmics que féu la ciutat per reconstruir el teatre municipal, com també la construcció del Teatre dels Camps de Recreu. De fet, l'any 1839 es van reunir Joaquim Casanovas, Josep Salvany, Pau Tauler, Manel Juncá, Camil Mimó i Macari Bosch, entre altres, per tractar la manera com podria construir-se el teatre i com s'organitzaria. En l'escriptura de compra d'una llotja de primera per part dels Turull, realitzada davant del notari Francesc Viladot, s'especifica que les llotges eren de tres categories, que correspondrien als preus de 80, 65, 50 duros respectivament. Els terminis de pagament també es dividirien en tres, el primer en començar les obres, el segon al cap de dos mesos i l'últim en la primera

¹³⁷ AHS, Protocol Notarial, Not. Camil Mimó, Obertura del testament de Pau Turull, octubre de 1844.

¹³⁸ Vegeu la nota 131.

¹³⁹ AHS, Protocol Notarial, Not. Joaquim Marimon, Capítols matrimonials entre entre Joaquim Cruells i Teresa Oller. Gener de 1867, fol. 23.

¹⁴⁰ AHS, Protocol Notarial, Not. Francesc Viladot, Acord, gener de 1865, fol.31.

¹⁴¹ Vegeu la nota. 139, fol. 23.

¹⁴² Vegeu la nota. 127, pàg.15.

representació.¹⁴³ La societat era formada per vint-i-cinc individus que assumien tots els costos de construcció del teatre públic de Sabadell, els quals posteriorment esdevenien propietaris de les llotges.¹⁴⁴

En l'estat general del edifici del teatre, realitzat el 30 d'abril 1867, podem apreciar els esforços per arreglar de nou el teatre.¹⁴⁵ Com a constructors, no sols es cita el senyor Morella, a qui sembla que en la documentació oficial se li va formalitzar l'encàrrec sinó que també se cita Gallart, que s'havia presentat als concurs d'adjudicació de les obres. La quantitat cobrada per ambdós era de 299.566 rals, que difereix dels 285.770 i dels 286.00 rals pressupostats respectivament.¹⁴⁶

En la reconstrucció de l'edifici del teatre van treballar-hi un gran nombre d'artesans, entre els quals trobem Francesc Garriga, adscrit sota l'epígraf de fuster i no d'ebanista com apareix en la matrícula industrial. El resultat final de l'obra deuria causar sensació entre els ciutadans si tenim en consideració tots els oficis que hi van intervenir i la descripció que en fa Andreu Castells a *L'art sabadellenc*.¹⁴⁷ Malgrat les pèrdues que sembla tenir el teatre, pel que es pot veure en els balanços, aquest fou ricament guarnit i ornamentat segon les últimes tendències. Es contractà Juan Parera, per empaperar les parets; Martí Peitg, Esteban Arquer i el Sr. Ballester foren els pintors; Ramon Cebrián, el daurador; Agustí Espinal i Constantí Serra, els cadiraires, a més de l'estracista Vicente Homs.¹⁴⁸ La llista continua amb tres paletes, sis fusters, tres especialistes en el treball del metall i els arquitectes, els constructors i els professionals de les teles. En aquest el balanç diferencia les qüestions del tèxtil sota dos epígrafs, el primer consta simplement com *teles*, el segon com a *terciopeleros*, és a dir, teles de vellut.

Només dos estan obligats a pagar les millores, Pau Turull i Agustin Brujas, mentre que són trenta-quatre els que a més tenen l'obligació de pagar la reconstrucció. El valor que representen s'estipula a partir de la classe de la seva llotja; és 16.000 rals per a la categoria primera, de 14000 rals per a la segona i 10.000 per a les de tercera. Així, la platea, consignada com a segona categoria, hi havia de propietaris vuit noms entre els quals cal destacar els de Juan Romeu, Josep Dòria, Juan Baptista Coromines, Pau Tauler, Feliu Casajuana, a més de Pere Turull, que té també una llotja situada al primer pis, de primera classe.

L'assignació de la categoria de les llotges es va disposar segons els pisos, de la següent manera: en el primer totes foren de primera, en canvi en el segon es reparteixen entre les de segona i tercera classe. Propietaris d'aquesta última n'eren Domingo Casanovas o Francesc d'Assís Cirera. A la primera hi trobem, a més de Pere Turull, el notari Camil Mimó, Mercè de Viladot, Domingo Buixeda, Antoni Casanovas o Josep Brujas Rodamilans, entre d'altres.

Les obres, segons el resum final, van costar 571.669,05 rals pel que fa a la construcció i 13.786,94 pel que fa les millores, des del 15 de novembre de 1866. És a dir, 585.456 rals en total. El valor de les 38 llotges en propietat representaven 528.000

¹⁴³ AHS, Arxiu Privat Turull, Anys 1846-1851, Compra de llotja 1846 i 1851 i Arxiu Privat Guillermo Casanovas, Venda perpètua d'una llotja. En poder de not. Viladot 14 Mars 1851, fol.390.

¹⁴⁴ Recomanem l'article de Alsina, Joan "Dues construccions del Teatre Principal" a: *Arraona*, núm. 12, III època, Primavera 1993, Sabadell pàg. 27- 39.

¹⁴⁵ En un document datat un any més tard hem trobat que Antoni Casanovas i Ferran comprà una llotja al teatre del Camp del Recreu, per això pensem que aquesta documentació pertany al Teatre Principal.

¹⁴⁶ Vegeu la nota 89 i nota 144.

¹⁴⁷ Castells, Andreu: *L'art sabadellenc*. Edicions Riutort, Sabadell, 1961, pàg. 406.

¹⁴⁸ Castells recull el nom de Marià Oms que en la documentació consultada a nosaltres no ens consta. Cal advertir que els costos que indica tampoc no concorden amb els establerts en aquest estat de comptes conservat a l'arxiu privat del Sr. Guillermo Casanovas. Possiblement aquesta documentació fa referència al que Castells explica segons "ja se sap que sempre cal afegir en aquests comptes una bona picossada, que en genreal, resta oculta", pàg. 407.

rals, més les 13 que encara eren en venda 17.000 rals. L'estat 3r també ens indica els préstecs demanats, que van ser vint-i-quatre pagarés. La Caixa d'Estalvis de Sabadell, amb 16 pagarés, responia d'un valor de 162.000 rals; els Casanovas i els Turull, 4 pagarés, amb una quantitat de 40.000 rals; Juan Romeu, amb tres pagarés, aporta 28.000 rals, i finalment un pagaré que corresponia a la vídua Trius, de 16.000 rals. En el balanç següent, ens adonem que per a les millores encara no s'havia pagat res i per a la construcció resten per pagar 52248,87 rals.

La intuïció que la situació financera fou sempre precària té la seva fonamentació en els balanços, a més d'alguns comentaris periodístics de l'època. L'editor d'*El Sabadellés*, sota el títol irònic de "Local que promete", escriu que "parece que va a cerrarse nuestro elegante Teatro a consecuencia de los buenos resultados que ha dado. Era de esperar: teatro que al construirlo se eche de menos al público forzosamente tiene que perecer por la ausencia del mismo público de quien se necesita".¹⁴⁹

Tant el Teatre Principal, com el dels Camps del Recreu oferien una variada cartellera. Es representaven indistintament comèdies, drames i sarsueles, i s'oferien vetllades musicals. El públic era exigent i molts consideraven que els artistes "jamás deben descansar sobre los laureles adquiridos, porque se narcotizan, y en vez de progresar retrogradan".¹⁵⁰ Pel que s'observa en les distintes cartelleres la preocupació per la moralitat també arribà a les funcions teatrals. Així, el Teatre Principal, anunciava la funció del 13 de desembre de 1868, en els següents termes: "1º sinfonia- 2º La preciosa y muy moral comedia en 3 actos y en verso del laureado poeta Sr. Larra, titulada: Los Lazos de la Familia. Terminando con la chistosa pieza catalana, Un Pollastre Aixalat".¹⁵¹

A més dels teatres, Sabadell fou una ciutat en una gran activitat associacionista, amb una oferta considerable, ja que va arribar a tenir set taules de billar, és a dir set cafès. Sever Juncà i el seu fill Josep van situar-lo a la Rambla, 7. En el registre industrial l'any 59, trobem Sever Juncà com un dels set propietaris d'una "taula de billar"; deu anys més tard, el que suposem el seu fill demana un préstec a Antoni Casanovas y Ferran per salvar el negoci. Desafortunadament, de res va servir-li, ja que va perdre temps després el local segons el document privat que hem localitzat a l'arxiu de la família Casanovas, en què, sota l'epígraf de *Muebles embargados que se ha hecho cargo el centro*, es relaciona tot el mobiliari que formava el cafè (vegeu l'annex 15). Aquest local, de superfície de 22.200 pams quadrats, tenia dos pisos, unes galeries cobertes i un saló de ball que donava al jardí. Aquest era el centre de l'edifici. El local devia ser possiblement un dels importants, ja que tenia tres billars i 53 taules per prendre cafè amb el sobre de marbre.¹⁵²

Un dels centres recreatius més importants sabadellencs va ser el casino anomenat Círculo Sabadellés. La construcció de l'edifici no va ser fàcil, ja que en l'escriptura del conveni davant del notari Viladot, el 26 de desembre de 1861 i publicada per la impremta de Pere Vives de la Rambla l'any 1862, consta que "por falta de personas que quisieran interesar por parte alguna de capital, por manera que fue necesario pedir que los socios satisficieran un aumento de trescientos reales por cada parte de mil reales o bien pedir la cantidad que resultaba del déficit (...)".¹⁵³ Els inversors, entre els quals apareixen un cop més tots els fabricants de la ciutat, van aportar quantitats que oscil·laven dels 500 rals, la més baixa, fins a 8.500 rals, la més alta, amb un

¹⁴⁹ AHS, *El Sabadellés*, gener de 1869, fol. 126

¹⁵⁰ *Ibidem*, gener de 1869, fol.10.

¹⁵¹ *Ibidem*, desembre de 1868, fol. 96.

¹⁵² Arxiu privat Guillermo Casanovas, *Muebles embargados que se ha hecho cargo el centro*, s/fol.

¹⁵³ *Ibidem*, *Escritura de convenio otorgada por D. Pedro Turull y otros vecinos de la villa de Sabadell, sobre el modo de conservar la propiedad del casino nombrado Círculo Sabadellés ante D.Francisco Viladot notario público y real de la villa de Sabadell a 26 Diciembre de 1861*. Impremta de Pedro Vives, Sabadell, 1862, pàg. 5.

capital total de 170.000 rals en total. Els socis inicials foren seixanta-dos, entre les quals hi ha dues dones, Teresa Busquets de Cruz i Rosa Virgili de Julià. Si bé desconexem la segona, la primera era vídua del cafeter Rafael Cruz i en la matrícula industrial de l'any 1859, sota l'epígraf de taula de billar, la trobem regentant el negoci del seu difunt marit.

Ja en l'article primer s'especifica que la construcció i constitució en una societat respon al desig de crear un lloc de relació entre veïns, buscant el progrés i foment dels interessos de la població, com també de ser un lloc d'il·lustració dels individus que la componen. A primers de gener de 1856, s'acordà la compra dels terrenys; deu mesos més tard, l'edifici està a punt d'acabar-se i de funcionar, motiu que els obliga a plantejar uns reglaments interns amb "el principio de buena sociedad y moralidad, el fomento y prosperidad de la industria y agricultura, y por fin la más intima unión entre todas las clases de la población".¹⁵⁴ No fou registrada fins anys més tard.

No podem oblidar les distraccions que es desenvolupaven a l'interior de les cases si pretenem fer una primera aproximació a la manera de viure de la ciutat de Sabadell, entre 1830 i 1870. Per això, a més de citar la lectura, les labors, les tertúlies més informals, les petites reunions de caire familiar com activitats lúdiques, cal remarcar el protagonisme destacat dels balls en els luxosos salons de les llars burgeses de la ciutat. Ja ha quedat clar que van més enllà de ser simples reunions i esdevenen espais essencials de relació comercial encobertes, sota escenaris rutilants de brillants aranyes i mobles daurats. En aquestes elegants reunions el temps transcorria menjant, xerrant i sobretot ballant. Un bon motiu per obrir els salons a amics i familiars fou la celebració dels patrons dels propietaris de la casa, l'altre era lluir les filles en edat de casar-se. Es tracta d'un esdeveniment social de primer ordre que té ressò en la premsa de l'època, que indica que el costum s'està arrelant fortament a la ciutat. Aviat, però, apareixerian els primers articles de caire moralista, que recordaven de la perniciositat del ball (vegeu l'annex 16). Sembla, però, que els sabadellencs no feren cas de dits consells, ja que al llarg de tot el període són innumbrables els balls anunciats en la premsa, alguns en domicilios particulars, altres en els cercles d'esbarjo, en què es ballà al ritme de vals, polques i rigodons.

Trencant la quotidianitat. La visita d'una reina.

L'estada de Isabel II durant unes poques hores a Sabadell convulsionà el ritme de la ciutat durant una llarga temporada, a més de ser l'esdeveniment social més esperat. Els preparatius foren cuidats fins a l'últim detall, tal com es pot seguir per la premsa. La despesa que per a l'ocasió va fer la família Turull va ser, un cop més, rellevant, però és evident que també va ser beneficiós per als negocis del *rico catalan*. En qualsevol cas, fou un dels esdeveniments més importants que va succeir a la ciutat.

El menú per obsequiar la reial comitiva es componia d'un assortit de plats molt variats, bàsicament d'aus de caça i peix. (FOTO). Per elaborar-los van consumir-se dotze pollastres, vint-i-quatre colomins, quatre galls dindi, dotze perdius i vint-i-quatre guatlles, a més de vuit gallines. La factura de les provisions pujava a 394 reals i amb el personal contractat, 2.434 real. En aquesta nota de despeses no s'hi inclouen els vins, d'aperitiu i de menjar. Pere Turull i la seva família en la selecció de les begudes, igual que en la resta, no va reparar en despeses. Es van triar per a l'ocasió vins de Burdeus, Màlaga, Rhin i Porto, entre altres, a més de l'exquisit Xampany. Amb motiu del banquet, es van cuinar uns divuit plats, entre les sopes, els entrants, les fregidures, el primer i segon plat, els postres i els dolços. Cada un comptava amb dues o tres varietats.

La preparació del banquet va ser a càrrec d'Antonio Champión, de procedència francesa, el qual, segons alguns autors, era un dels millors cuiners de Barcelona malgrat no tenir-ne cap constància. Els seus elevats honoraris van ser de 320 reals

¹⁵⁴ *Ibíd*em, pàg. 19.

per dos dies de feina. els seus ajudants, Juan Suárez i Antonio Gonzala, van cobrar-ne 160 i 80 respectivament.¹⁵⁵ Però no va ser aquest l'únic a cobrar uns honoraris tan elevats, ja que en la mateixa factura, sota una partida que diu *ramilletes*, trobem que el treball realitzat durant dos dies per Fermín Fernández també puja la mateixa quantitat, mentre que Damaso Marzo i Eduardo López, per un dia sols cobren la meitat, és a dir 80 reals. Suposem, malgrat no poder-ho afirmar amb contundència, que possiblement es tracta dels encarregats dels guarniments florals de l'estança.

Pocs mesos després el fabricant visità la família reial al Palau de Madrid, i també va ser convidat al Te-Deum celebrat a Barcelona en l'estada el rei; per això, si bé, com ja anunciàvem, les despeses foren considerables, els Turull van saber-ne treure partit establint una relació que els beneficià en els afers personals i comercials.

EL TESTAMENT, EINA PER LLIGAR ELS ÚLTIMS TRACTES

"Ensenya'm a viure perquè jo temi la tomba tan poc com el llit." Himne anglès.

En un temps i en uns homes que res van deixar a l'atzar en les seves vides, la lectura de les últimes voluntats esdevé un tret fonamental per comprendre millor el seu tarannà. La redacció de les últimes voluntats permet establir tots els membres que componen una família, però sobretot els estrets vincles teixits entre els industrials més rellevants de la ciutat. Inevitablement sorgeix, un cop més, la importància de les relacions comercials en l'establiment de vincles de sang a partir dels matrimonis dels seus fills i la posterior descendència. Malgrat que econòmicament no era necessari, el fet és que aquests vincles en certa manera els serveixen per enfortir els negocis i sobretot per refermar-se socialment. Aquesta hipòtesi lliga perfectament amb les ja exposades en els afers de la quotidianitat.

Així, pel testament de Josep Coromines Umbert, sabem que les seves filles Francesca i Maria van emparentar amb dos fabricants de draps de la ciutat, Salvador Planas i Joan Massaguer, respectivament. El seu primogènit enllaçà amb la família Casanovas Bosch, en casar-se amb Maria Casanovas Ferran,¹⁵⁶ que morí relativament jove, com demostren els testaments de la seva mare o el del seu sogre. Els quatre fills restants d'Antoni Bosch, Josepa, Francesc de Paula, Joaquim i Antoni, van casar-se respectivament amb Diego Pujulà, Joaquima Turull Salas,¹⁵⁷ Asunción, de qui desconeixem el cognom, i Concepció Amat.

Sorpren d'aquestes aliances la formada per Gertrudis Casanovas Sallarès, filla de Joaquim, i cosina dels anteriors, amb el fuster Pere Fonoll, la qual cosa ens fa pensar que aquest tenia un negoci molt pròsper,¹⁵⁸ que li permetia mantenir el nivell de vida de la família de la seva muller o similar. De totes maneres, en els respectius testaments es constatà l'establiment d'una clàusula per la qual si moren sense descendència els béns de cadascú passaven a la branca familiar de la qual provenien. Pere Fonoll li deixa deu mil rals i la resta "deberá dicha consorte dejarles a uno o más parientes de la línea Fonoll a favor de aquel o aquellos que le parecerá bien",¹⁵⁹ la seva muller estableix el mateix en les seves últimes voluntats.

Evidentment tot testament, manifesta la posició vinculada al poder econòmic del testador. Considerables són, en aquest sentit, les misses que van fer oficiar la família Turull a la mort del patriarca. En el seguiment dels gastos generals un s'adona que

¹⁵⁵ AHS, Arxiu particular Turull, Documents de l'activitat pública i privada, setembre de 1860.

¹⁵⁶ AHS, Protocol Notarial, Not. Camil Mimó, Testament de Josep Coromines Umbert, 1864, fol. 271.

¹⁵⁷ Filla de Juan turull Sallent i Josepa Salas Vila.

¹⁵⁸ AHS, Protocol Notarial, Not. Francesc Viladot, Testament de Pere Fonoll i Gertrudis Casanovas i Sallarès, 1865, fol. 1 i 3.

¹⁵⁹ *Ibidem*, fol.1.

varen encarregar unes mil vuit-centes misses, a més de llogar dues ploracossos, un grup de músics de Barcelona i un cotxe de primera per al funeral; sense oblidar les tres-centes cadires llogades a Francesc Garriga i els ornaments decoratius per a la parròquia de Sant Fèlix, a l'obrer A. Brujas Serrat. D'aquesta gran quantitat de misses, cent són encarregades per celebrar a l'altar major d'una l'església de Conca, lloc d'origen d'un dels seus gendres.¹⁶⁰

La redacció dels testaments permet veure el sentit que la mort juga en la vida d'aquesta societat. Les fórmules testamentàries recollides al llarg dels quaranta anys que ens ocupen van variant i evidencien un canvi d'actituds i de costums respecte als afers que envolten la mort. En l'estructuració formal, en primer lloc sempre apareix la voluntat de pagar els deutes, seguidament estipulen la quantitat de misses que els hereus havien de fer dir en memòria de la seva persona. D'aquesta manera s'asseguraven la salvació de la seva ànima. El període i la quantitat és sempre variable i en funció del patrimoni familiar. Així, Juan Turull Sallent especifica en el seu testament que durant deu anys el dia del seu aniversari es celebri una missa. També disposà el mateix per a la seva primera muller. D'altres, com el seu pare, han estipulat "500 misses baixa o resades de caritat de set sous i sis diners cadascuna (...)".¹⁶¹

Durant els anys trenta, l'edicte d'un real decret estableix l'obligació de pagar tres pessetes en concepte d'ajuda a les vídues, presoners, orfes i altres mutilats per la guerra.¹⁶² En les dècades successives, els sabadellencs més rics destinen algunes quantitats per beneficència a l'hospital de pobres, les cases de caritat o algunes persones necessitades.¹⁶³ Un cop convinguts aquests assumptes, passen directament a la repartició dels seus béns.

Habitualment, el cònjuge que restava en vida passava a ser usufructuari sempre que no tornés a contraure matrimoni. Antònia Arús, que "trobant-se acomesa dels dolors de part y ab el temor de morir en el mateix per rahó de haberse trobat de gran perill de morir en los demes parts anteriors", fa usufructuari el seu marit.¹⁶⁴

En qualsevol cas i per finalitzar, el testament també ajuda a organitzar la família després de la mort dels patriarques. No serveix tan sols com a eina per deixar arreglada econòmicament els distints membres sinó també en les esferes de relació. Així ens trobem, com a cas isolat, la institució d'heredera universal Antònia Matas i no el seu germà; la raó és "en recompensa de los particulares favores que de ella tengo recibidos y espero que prestará a mi y a dicha mi consorte, habiendonos entregado semanalmente las cinco o siete pesetas que gana con su trabajo con las cuales nos alimentamos, por cuya razón le dejo a su libre disposición todo cuanto existirá de nuestros bienes en el día de la muerte de mi consorte".¹⁶⁵ Més comuna és la fórmula per la qual el testador es preocupa per si la convivència entre els que es queden és insostenible, establint que "en el caso de no poder vivir en la casa y compañía de dicho mi heredero deberá este darle por via de alimentos una peseta diaria pagada por mesadas adelantadas y habitación de casa franca en una de aquellas dos casas que tengo (...)".¹⁶⁶ Sempre, és clar, segons els possibles.

A MODE DE CLOENDA

¹⁶⁰ AHS, Arxiu Privat Turull. Gastos generals, Caixa 1869-1892.

¹⁶¹ AHS, Protocol Notarial, Not. Camil Mimó, Obertura testament de Pau Turull Font, Octubre 1844, fol. 305

¹⁶² *Ibidem*.

¹⁶³ *Ibidem*.

¹⁶⁴ AHS, Protocol Notarial, Not. Francesc Viladot, Testament d'Antònia Arús, 1830, fol. 59.

¹⁶⁵ La seva dona és l'usufructuària mentre és vídua. AHS, Protocol Notarial, Francesc Viladot, Testament de Juan Matas, gener de 1862, fol.33.

¹⁶⁶ *Ibidem*, fol.54.

Per espai, per temps, les recerques sempre han de tenir un límit, un punt final, la qual cosa no vol dir que no resti encara molt per dir, per descobrir. El que heu llegit fins aquí ha estat una primera aproximació a les maneres de viure d'una part dels sabadellencs en el període isabelí, on la fàbrica, l'univers de la màquina impregnà un tarannà especial.

La casa a Sabadell entre 1830 i 1870, igual que la vida i maneres de fer dels seus moradors, va anar estretament vinculada als negocis de la fàbrica, al remor dels telers, al ritme de les màquines, perquè, com indica dècades més tard, sota el pseudònim de Martí Rialp, Carreras “molta cosa és la màquina per l'home: treball, companyia, família cavalleria, arma, escut, naturalesa, ambient, cinyell, llit, bressol, somni”.¹⁶⁷ I especialment en el cas de Sabadell...

¹⁶⁷ *Conceptes i dites de Martí Rialp*. Edició facsimil, Fundació Bosch i Cardellach, Sabadell, pàg. 64.

ANNEXOS

Annex 1

AHS, Not. Francesc Viladot.

Fragment de l'Inventari de Joan Brujas. Sabater. Febrer 1854.

En la entrada de la casa botiga de sabater

Un taulell, un ventalló y un joc de eynas del ofici de sabater

Dos tamburets, dos cadiras y tres armaris ab vidrieras.

Un restaller ab quatre dotzenas de formas de diferents midas.

Una dotzena de parells de sabatas de fina y una luda.

Sis lliures de roba per obrar y una cavalla ó badellet.

Una escaparata ab una figura de guix trencada y un tinter de llauna

En la cuyna

Dos taulas y un banch de respatller y un canti d'aram petit.

Dos armaris rinconers clavats a la paret ab una sopera, tres safatas, unas sitralleras, tres plateras, una ampolla, una dotzena de xicras, sis vasos de vidra y tres gerros de pisa blanca.

Un fogo de ferro ambulant, una pala, uns asmolls y torrapa.

Uns calamadritas, uns llevamans, unas graellas, y dos paellas.

Una marmita, dotse ollas de terra y un a gerra petita.

Tres casoles ab tres girados de terra y dotze plats blancs.

Dotse culleras y furquillas de fusta y tres llums d'estany.

Una escombria.

En el cuarto dit de detrás.

Un llit de pilars de capsalera ab marfega, matalás, dos llansols, un coixi, y un cobrellit de indiana.

Una taula gran, quatre cadiras y una llumanera de llauto.

Un rentamans ab sa gibrelleta de pisa blanca.

Un armari gros y sis mapas mundi.

En lo quarto dit de devant

Un llit de pilars y capsalera desparat, la imatges de un St. Cristo.

Una dotsena de cadiras y una escaparata ab la imatge de St. Joan.

Una taula petita ab una escaparata ab la imatge de St. Cristo petit.

Sis cuadros y dos floreras petites ab sas campanas de vidra.

(...)

(...)

Un ariqueta de pular aigua beneyta.

En lo quarto del davant del segon pis.

Un llit de pilars y capsalera ab sa marfega, matalas, llansol, dos cuixineras y una conxa.

Dos caixes y una calixera ab roba de la familia

Dos cadires

(...)

En lo quarto de detrás

Un llit de post y banch ab sa marfega, (...).

Una flassada

Dos cadires y un barraló buit.
Una caixa ab roba dels noys

En la asgolfà.
(...)

Annex 2

AHS, Not. Camil Mimó.
Fragment de l'Inventari dels béns d'Antoni Casanovas Bosch. Març 1867.

En el comedor

Una mesa de caoba redonda.
Un adocena de sillars de caoba.
Un sofà de caoba.
En el armario de la derecha:
Una docena de cubiertos de plata.
Una docena de cuchillos de alpaca y un cucharon del mismo marterial.
Dos bandejas comunes.
Cinco docenas de platos de porcelna, una sopera tambien de porcelana, dos botellas y una docena de copas de cristal.
En el aramario de la izquierda:
Dos bandejas comunes.
Dos jarros de cristal.
Dos fruterars, una docena de jicaras y cuatro platos todo de porcelna.

En la antesala

Una mesa de nogal y seis sillars usadas.

En el aposento nombrado cusidó

Una mesa de madera blanca de figura circular.
Dos sillars comunes.
Un sofà de caoba.
En los armarios:
Dos docenas de vasos de cristal.
Una agarillas con sus aceiteras.
Media docena de hueverars de loza común, una azucarera y seis jicaras tambien de loza comun.

En el aposento nombrado amanidor y cocina

Una bateria de cocina completa.
Dos candiles de laton.
Diez y ocho platos de loza comun.
Dos candeleros de laton.

En la entrada

Un banco de madera común.
Seis sillars comunes

En aquel aposento dicho escritorio

Una cortina blanca de algodón.
Una mesa.
Un tintero y salvamdera.

Dos taburetes.
Un armario para colocar los papeles.

En el almacén

Una mesa mostrador.

En otro almacén

Dos mesas mostradores.

En la sala

Una mesa dorada con sobre de piedra marmol
Un espejo
Un sofá de caoba.
Dos poltronas y dos sillas de caoba.
Cuatro rinconeras y en ellas hay dos floreras regulares, un reloj y una ave disecada.
Dos cortinas de muselinas y un par de alfombras pequeñas.
Dos escupideras de porcelana.

En el cuarto de delante de la derecha

Una cama de caoba con tres traspontinees, dos colchones, dos almohadas y un cubrecama llamada polar.
Un St. Cristo y una pila pequeña.
Dos sillas comunes.

En el cuarto de delante de la izquierda

Una cama de caoba con tres traspontines, un colchón, una almohada y un cubrecama llamado polar.
Un tocador y cuatro sillas de caoba usadas.

En el cuarto de detrás

Un Santo Cristo y una pila pequeña.
Un tocador de caoba.
Unas cortinas de muselina para su balcón.
Una alfombra pequeña.

El cuarto nombrado de las tres alcobas

Tres corinas blancas, una cómoda con un par de candeleros encima de ella.
Seis camisas de tela, seis pares de medias de hilo y de lana, cuatro calzoncillos de algodón.
Dos pantalones de paño negro, uno de ellos muy usado.
Cuatro chalecos, dos corbatas de seda usadas.
Dos gorras de terciopelo usadas.
Un paletó (?) de paño negro usado.
Una casaca negra usada.
Una capa de color usada.
Un tapabocas de lana usado.
Seis pañuelos de tela usados.
Dos pares de zapatos, unas botas y unas zapatillas usadas.
Cuatro pares de guantes negros y de color usados.
Un sombrero negro.
Un reloj con una cinta negra.
Tres retratos con marco.

Un cuadro con la lamina de San Antonio bordada y otro con el titulo de socio del Instituto industrial de esta villa.

Una cama de caoba, tresraspontines, dos colchones, un cubrecama de algodón y dos almohadas.

Un apila pequeña y un Santo Cristo.

Una cama de caoba con tres traspontines, dos colchones, un cubrecama, dos almohadas y una colcha de algodón.

En el aposento del centro

Un armario de caoba dentro del cual hay tres docenas y media de sabanas de tela, seis de lino, y una docena de aca, una docena de fundas de tela, tres docenas de servilletas, ocho manteles, dos frazadas de algodón, una docena de paños de mano, una colcha de algodón, diez y ocho toallas.

Una arca dentro de la cual hay una porcion de trapos y vendas.

En el cuarto nombrado de las vidrieras

Una cama de caoba con tres traspontines, dos colchones, un cubrecamas de indiana, dos almohadas con sus fundas de tela, una sabana de tela y otra de lino y una frazada de algodón.

Seis sillas usadas.

Una comoda usada con dos candeleros encima de lela.

Una mesa peynador usada.

Una cortina para el balcon.

En el cuarto de detrás del segundo piso

Una cama con tres traspontines y un colchon.

Seis sillas ordinarias.

Un globo con Sant Antonio.

Unas cortinas para el balcon.

En el cuarto de delante del segundo piso

Dos catres con un colchon cada uno de ellos.

Dos sillas ordinarias.

Cuatro cuadros de historia y en razon de ser tarde se deja para otro dia

(...).

Annex 3.

AHS, Not. Antonio Paz.

Conveni d'obres entre Joan Puig i Casajuana, d'ofici paleta, i José Borguñó i Falguera, pagès. Maig 1861.

...La fachada principal de altura treinta y tres palmos y seis cuartos de espesor. La de atrás treinta y un palmos y un palmo y medio de altura y también seis cuartos de espesor. Que las paredes llamadas comúnmente maestras o de carregamiento serán construidas de ladrillo llano de tres cuartos y treinta y siete palmos de elevación, en el cual va comprendida un consejo: Que los tejados se harán el del primer piso de los llamados vulgarmente de revoltones, en la planta baja se enladrillará en baldosas comunes, el primer piso de ladrillo y el tejado obrado de ladrillo y paja.

En la casa de la parte de poniente se hará en la planta baja dos tabiques que formaran dos piezas, la una para servir de entrada y la otra de cocina, en el primer piso un solo tabique debiendo construirse en la parte de delante un cuarto con alcoba con un techo de ladrillo y en la parte de detrás formando cuarto. En la cocina deberá hacerse un fregadero de piedra de la llamada de Castellá y los fogones

correspondientes con cuatro líneas de ladrillo de valencia de tres cuartos en cuadro y los fogones de ladrillos embarnizados. En la casa de la parte de oriente en la planta baja se pondrán los tabiques para que forme una entrada y una bodega y en el primer piso, cuarto en la parte de detrás y en la de delante todo salón. Que las dos casas deben ser del todo emblancadas tanto exterior como interiormente a excepción de las paredes exteriores de la parte de oriente y poniente. Que para el uso de las dos casas deberá hacerse un depósito para la basura de ladrillo llano de diez palmos en cuadro ancho y nueve de elevación en la parte de delante y once en la de detrás y también un aposento para criar tocinos que deberán constar de diez palmos de largo y ocho de ancho, debiendo ser de igual elevación de diez palmos, los tejados serán del común ladrillo y tejas y el aposento del tocino de teja solamente.

Annex 4

AHS, Arxiu Privat Turull

Barcelona, 2 de febrero 1860

Sr. Don Pedro Turull

Muy Sr. mio y de mi mayor consideracion: me tomo la libertad de molestar la atención de Vd. dirigiendole la presente, la cual tiene solo por objeto el deseo de saber las intenciones de Vd. respecto las pinturas del salon de su casa, a cuyo fin tiempo atrás le presente un dibujo, desearia por tanto de la bondad de Vd. el que se sirviese manifestarme la resolucion que hubieses formadao, advirtiendole que a pesar de haberle presentado un croquis para decorarle un salon regio tambien puede pintarse por lo que tuvieses Vd. intencion de gastar en el, poniendo por minima la cantidad de 50 duros, esto para demostrarle que según el precio sera el trabajo. En el caso que no se tubiese determinado hacer pintar dicho salon estimaria de Vd. que me hicieses el obsequi que adjunto a la respuesta se sirva mandarme el dibujo que en su poder deje.

Sin más me pondre a los pies de su Sra. esposa y saludar a demas familia y Vd. puede mandar afmo sss qs mb

Paulino Bansells

Pd. esta su casa calle condal nº 10, pº1.

Annex 5

AHS, *El Sabadellés*

Anunci a la premsa local. 30 d'agost de 1868.

El Sr. Salvador Travado ha inventado un *Contador de agua* que tiene por objeto medir con toda exactitud el volumen de agua consumido en un espacio de tiempo cualquiera, apreciándose hasta cantidades de medio litro, como mínimo, y creciendo hasta un máximo relativo al orificio de entrada del agua en el contador. El espacio que ocupa el aparato es casi igual a un contador de gas, y según manifiesta el inventor podrá adoptarse en cada habitación, si así fuera preciso, o bien un solo aparato para todo el servicio de una casa. Con este contador, que puede aplicarse no solo al agua sino a cualquier líquido consumido o sacado del receptor donde lo conserva, e impedir el fraude o un gasto del mismo exagerado, porque el mecanismo del aparato, sencillo e invariable mueve automáticamente un rodaje que al girar indica en unas esferas,

como las del contador de gas, las unidades cúbicas que han pasado por el aparato ya sea de una manera continuada o en diferentes veces (*Union Comercial del 30 de Julio*)

Annex 6.

Diari de Barcelona. 22 de Diciembre 1870

Nos limitaremos á citar un aparador par el comedor de una casa particular, de nogal con adornos negros imitando a ébano, que llama la atencion de las personas de buen gusto.

Annex 7

AHS, Not. Camil Mimó
Fragement de l'inventari dels béns de José Dòria Arnalot. Agost de 1869.

Entrada

Dos bancos muy usados de madera común y una silla común.

En el comedor

Dos mapas antiguos, seis sillas comunes, sofá con almohadon.
Una mesa de nogal, un colgador, un armario de madera común pintado.
En los dos armarios fijos en la pared (figuras de porcelana i vajila ...).
En el armario que no es fijo hay:
Algunos libros pertenecientes a la familia y para la instrucción de la misma
(...)

En la cocina y despensa

(..)

En otros aposentos hay piezas de género, mesa escritorio y otros objetos que ha manifestado pertenecer a la sociedad Dòria y Vilaseca cuyos aposentos son llamados uno almacén y otro escritorio.

(...)

Sigue otro edificio en el que hay telares y varios objetos parte de la sociedad Dòria y vilaseca. Como igualmente en otro edificio que hay construido a la parte derecha en el que hay varios objetos pertenecientes a la misma sociedad.

En el primer piso.

Sala

La que se utiliza para operaciones fabriles, hay varios muebles pertenecientes a la referida sociedad como también artículos de lana pero perteneciente al difunto Sr. Dòria, hay una docena de sillas muy usadas.

Cuarto o aposento que habitaba el difunto contiene

Una docena de sillas de caoba con muelles, dos rinconeras con un adorno cada uno de ellas, una cama también de caoba con trapontines (...) siendo la cama de las llamadas doña con pabellon y dos almohadas con sus fundas.

Una mesa tocador con piedra marmol encima de la cual hay un adorno y dos candeleros de cristal, en la alcoba hay: una cómoda con una pequeña imagen de Santo Cristo, una silla poltrona de nogal

(.....)

Annex 8

Manual de secretos raros de artes y oficios. Imprenta de Francisco Oliva. 1839.

Para teñir la paja de rojo oscuro: Se toman doso tres azumbres de agua comun, se pondra a la lumbre en una vasija de baroo brnizado; estando el agua bien caliente, pero aun sin hervir, se le echará media libra o un cuarteron de madera de brasil, enpedacitos bienmenudos y media onza de alumbre de roca; se deja la vasija sobre el fuego veinte y cuatro horas, teniendo cuidado de que no hierva: al fin de este teimpo se pondrá en ella tanta paja cuanta pueda contener, dejandola allí otras veinte y cuatro horas hasta que se halle bien cargada de color. Pàg 21. Vol VI.

Barniz que imita al de la china: Se toma goma laca, copal blanco y goma comun, una onza de cada cosa: es menester purificar la goma laca en lejía fuerte y caliente, lavándola muchas veces hasta que la lejía quede clara: despues con agua bien limpia, dos o tres veces más: se pone a secar al sol; y cuando esté seca se hace polvos con las otras dos gomas: luego se hierva a fuego manso por cinco horas, en buen eespíritu de vino. Pàg 93. Vol V.

Annex 9

Diari de Barcelona. 28 de setembre de 1860.

Al extremo del citado paseo habia el grandioso local destinado para la exposición. Atravesabase un pequeño un pequeño jardin artificial y una espaciosa galeria daba entrada a un magnifico salon entoldado (...) en cuyos extremos laterales habia dos elegantes gabinetes.

José Sardà i Agustín Rius: *Reseña de la venida de S.M Doña Isabel II y de su Real familia a Sabadell el dia 28 de setiembre de 1860.*

Desde cada centro de los lados de la sala (...) una segunda pieza para tocador y otra para retrete, con magníficos muebles. pàg. 7.

Annex 10.

Orellana: *Reseña completa descriptiva y crítica de la exposicon industrial y artística de los productos del principado de Cataluña improvisado en Barcelona para obsequiar a SM la Reina Doña Isabel y a su Real Familia.* 1860.

421. CABAÑERAS, D. ANTONIO, Barcelona, calle de los Baños, núm. 2.- Una magnifica mesa redonda para salon, tablero de dos varas de diámetro y de una sola pieza, con incrustaciones de metal. (...)

422. CANALS, D. ESTEBAN, Barcelona, calle de Escudillers, número 34.- Una cama con pabellon, elegantísima (...)

423. COMAJUANA, D.JOSE, Barcelona plaza de la Constitucion, núm. 6, piso 3°.- Un mostruario que indica las señas del expositor, embutido de concha, laton y nacar de colores, acompañado de bordones de alpaca. Es obra de una ejecucion

Annex 11

Arxiu Privat Guillermo Casanovas.
Fragement d'una carta de Joaquim Casanovas al seu pare. 1862

Sr. D.Antonio Casanovas y Bosch
Sabadell

Sevilla 12 Diciembre 1862

Mi muy amado Padre: hallandose próximo á salir para Barcelona nuestro comun amigo D. Ignacio Coll, aprovecho esta ocasión para remitirle la presne y manifestarle en ella la marcha de mis negocios, aun cuando verbalmente le he mandado por el mismo amigo, antes de ahora, noticias de que van bien.

Supongo á V. enterado de que el año pasado degé la consignación de los Vapores "San Sernando" Santa Justa"y "San Bernardo"y de que vendí la mayor parte del capital invertido en los mismos. Me lo pagaron beine y vendí, con tan buena suerte y tan á tiempo, que hoy tendria perdido la mitac del capital invertido en dichos vapores.

Desde la disolucion de nuestra Sociedad hasta hoy han trascurrido dos años y medio y en este tiempo he pagado á V. cerca de catorce mil duros (contando con lo que remitiré en este mes) á cuenta del capital que le quedé á deber; y ademas mil duros que resultaron de diferncia entre mis beneficios del año 1860 y los de la fábrica en elmismo año, en la proporcion que V.estableció en la escritura de disolucion social. total 15.000 duros proximamente.

Ademas de dichos desembolsos, he tenido gastos de alguna consideracion, por razon de haberme casado dentro del periodo de los dos años y medio de que vengo hablando.

Sin embargo de todo; hoy funciono con el mismo capital que funcionaba cuando la Sociedad se disolvió; es decir que he satisfecho todo lo que dejo expresado y ademas he costeado mi casa con os beneficios obtenidos durante dos años y medio, resultando que he cumplido mis obligaciones todas sin desmembrar la suma capital que manejo.

De lo dicho se desprende naturalmente que he disminuido la deuda que tenia con V. en la cantidad de 14.000 duros proximamente y he aumentado en otro tanto y quizás mas, mi capital particualr; y quiero decir; que hoy debo a V. menos que cuando se disolvió la Sociedad; y tengo mas a responder del resto que resulta pendiente; porque a medida que se ha disminuido la cifra en la balanza del crédito de V. se ha aumentado la cifra en la balanza de mi capital particular, resultando que hou tengo mas garantia para responder de meno deuda.

No hablo en estos terminos porque crea que V. Passa el menor cuydada por la seguridad de sus intereses,pues acaso en lo que menos V.piensa, es en lo que yo más me preocupo. Tampoco lo digo para hacer alarde de prosperidad, ni para demostrar que no necesito de V. antes al contrario, se que un Padre puede ser util siempre a un

hijo y podra suceder que andando el tiempo yo necesite de su apoyo para llegar a la altura que me he propuesto llegar y a la cual llegaré si Dios quiere.

He aquí lo que me he propuesto

1º reunir una renta en fincas de 5 a 6.000 Rs mensuales. La tengo de 5.500r men proximte.

2º Tener por separado de las fincas y del menage

3º Vivir casa propia, lo cual es hoy en Sevilla una necesidad como luego demostraré. La casa está principiada y la obra parad. El Ayuntamiento me obliga a continuarla a fines de 1863 sin mas dilación.

4º Estinguir el resto de la deuda que tengo pendiente con V. sin desmenbrar la cifra de 30.000 duros en circulacion absolutamente necesarios. Con la renta que hoy tendo, con los treinta mil duros en circulacion que manjo y cuando viva casa propia, podré estinguir dicha deuda muy descansadamente.

Estos son mis sueños dorados que necesito realizar para redondearme. Quda demostrado que lo único que falta para realizr mi proposito por ahora son los medios para construir la casa que costará de 7 a 8.000 \$.

No califique V. mi proposito de exagerado, atendiendo a que, Sevilla es tal vez la ciudad más cara de España. Tengo un gasto grande apesat de que vivimos con mudcha modestia.

He aquí lo que gasto todos los años.

Dependientes.....	12.000 reales
Contribución.....	10.000 “
Casa y reparos menores.....	10.000 “
Manutención.....	18.000 “
Criados y ama de cria	3.500 “
Vestir, calzar, recreo, médico y otros gastos particulares.....	12.000 “
Lavado de ropa, plancha y gastos menores	3.000
Baños de mar en verano	3.000 “
Tienda de campaña en la feriy otros gastos.....	1.500

Son setenta y cuatro mil reales. Total reales 74.000

No cuento cuatro mil reales anuales del seguro sobre la vida mia y de mi hija.

Nosotros hacemos dos comidas al dia, vivimos en una casa regular, vamos al teatro seis u ocho veces al año, vestimos con decencia nada mas, no tenemos ninguna clase de despilfarro y sin embargo de esto, no baja el gasto de setenta y cuatro mil reales al año, cuajya cantidad quiero conservar de renta para asegurar las necesidades de la familia (...)

De modo que una familia en Sabadell con 20 es mas rica y luce mas, que una familia en Sevilla con 50 y no crea V. que exagero nada.

(...)

Los años 1860 y 1861 me han dado grandes resultados, pareciendome que la mano de la providencia ha querido favorecerme. El presente año de 1862 no será mas que medianamente regular, pero en cambio, durante el mismo me han caido dos comisiones que podrán dar mucho de si. La primera es la consignación en Sevilla de una nueva empresa de navegacion hasta Marsella que ya tiene dos vapores y va a poner hasta 5. La segunda es la representacion o Sucursal del Banco de Economias que funciona en Madrid con muy buen éxito y en esta estoy arraigado.

(..)

Ya queda V. enterado de la buena marcha que llevan mis negocios desde la disolución de nuestra sociedad y concluyo manifestandole la satisfacion que me cabe en hacer a

V. estas revelaciones, com debe hacerlas un hijo a un Padre a quien tantas conseraciones debe.

Un dia de estos mandare retratarme con Asuncion y la niñá., para que tenga V. un recuerdo de nosotros y a su vez se sirva prorcionarnos el de V. y de madre.

Reciba V. con al presente expresion de nuestro cariño y en particular del de este su afectivo hijo

g. D. s. M

Joaquin.

Annex 12.

Anunci a la premsa. Llibres.

AHS, *El Sabadellés*. 1868.

Anuncios.

Librería de DON PEDRO VIVES.
RAMBLA NÚM 22.- SABADELL

OBRAS EN VENTA

El amigo de los enfermos, por Parent-Aubert.

Fábulas religiosas y morales, por F. Jacinto Sala.

Pinelo: Tratado de la perfeccion religiosa.

Guia del viajero en Montserrat.

Pujades: crónica de Barcelona.

Museo de las familias.

Viaje pintoresco a las dos Américas.

El Universo, descripción de la tierra.

Gil-Blas de Santillana.

Historia de Napoleon I.

D. Quijote de la Mancha.

La geografia pintoresca, por Malte-brun.

Album pntoresco universal.

la guerra de Italia.

El conde Labernia.

Obras de Moratin.

Robertson: Historia de América.

Historias de España, Francia, Inglaterra y Portugal.

Libro de descuentos echos.

Historias del siti de Girona.

La higiene del Tejedor.

Los Incendiarios.

Sturm: Reflexiones sobre Doios y la naturaleza.

Historia de las misiones de Japon y Paraguay.

Lluch: Armonia de colores.

Historia de Jesucristo.

Obras de Fray Luis de leon.

Sio. La Biblia, Nuevo Testamento.

Tratado de la fe cristiana.

La vanidad de una madre.

Historia de la Compañía de Jesús.

Calista.

Hipatía. Esfuerzos del paganismo.

La Hechicera.

Lamourette. Delicias de la religion.

Aubert. Divinidad de la confesion.
Macias. Biblia de la infancia.
Gobinet. Instrucción de la juventud.
Aubert. Notas de la Iglesia.
Orsini. Historias de la Virgen.
Aubert. De la existencia de Dios.
Guía de Manresa y Cardona.
Historia de Carlo-Magano.
Cours de literature dramátique.
Historie des fleurs.
Aventures de Télémaque.
Saber. Guía del idioma francés.
Devocios comunes y de gran lujo.
Libros y libretas rayadas, y otras muchas obras de reconocidas utilidad.

Annex 13

AHS, Not. Joaquim Marimon.

Fragment Contracte matrimonial entre Joaquim Cruells i Teresa Oller. Gener de 1867.

(...) Considerando que con motivo de la crisis por la cual actualmente esta atravesando la industria no es factible el consabido D. Joaquín Cruelles procurarse con su escaso trabajo el ajuar de la casa y lo demás necesario para vivir desahogadamente con su futura esposa Dña. Teresa, Don Antonio se ha prestado generosamente a que lo venideros conjugues formen vida común con él mismo y la familia por el término de dos años desde el día presente en adelante contaderos, habiendo estimado los otorgantes la manutención y habitación de los expresados conjugues que durante el expresado periodo correrá a cargo del Sr. Oller, en cantidad de ocho escudos semanales de los tan solo deberá entregar D. Joaquin Cruells a D. Antonio Oller la cantidad de cuatro escudos por semana (...)

Annex 14.

AHS, *Eco Sabadell*, novembre de 1860.

Ya nos íbamos acostumbrando a pasar las largas veladas en familia, comiendo castañas, refiriendo cuentos ó hablando de política ó recorriendo la crónica escandalosa, sin afligirnos de que estuviesen cerradas las puertas del teatro.

Annex 15.

AHS, Not. Camil Mimó

Contracte entre Antoni Casanovas i Ferran i José Juncà. Relació dels mobles del café de Juncà. 1869.

Consta de dos pisos, galerías cubiertas y salón de baile con la espalda quedando al jardín en el centro (..)

Dos relojes de cuadro
Dos contadores de gas.
Siete docenas de sillas de caoba.
Seis docenas de sillas de nogal.
Cinquenta y tres mesas para café con el sobre de mármol.
Tres juegos de persianas.
Cinco galerías con sus pabellones.
Dos mostradores de madera, uno de ellos con el sobre de mármol.
Tres mesas de billar con dos juegos de bolas.
Diez y seis bancos de madera tapizados de (?)
Veinte mesas madera ordinaria de varias dimensiones.
Un sofá, cuatro sillas, una consola con el sobre de mármol y una mesita de madera de jicaranda con sobre mármol.
Una alfombra.
Veinticinco docenas de sillas comunes
Una mesa ovalada de nogal.
Cinco galerías con sus cortinages.
Cincuenticuatro aparatos para gas y son los siguientes: cuatro arañas de cristal de cuatro luces cada una y uno de veinticuatro luces.
Cuatro candelabros de ocho brazos con sus globos de cristal.
Doce candelabros de tres brazos con sus globos de cristal. Diez de dos brazos. Una de seis brazos y, de dos brazos. Quince de un brazo además todas las cañerías correspondientes a dichos aparatos.
Catorce docenas de botellas de cristal y catorce docenas de nuevo cristal para licores.
Doce docenas copas nuevo cristal para servir café.
Doce docenas de copa de cristal para servir licores.
Doce docenas platillos para café de porcelana.
Veinticuatro docenas cucharitas alpaca para tomar café.
Varios enseres y utensilios para el servicio de café como son cafeteras grandes y pequeñas y otros objetos.

(....)

Annex 16.

AHS, *El Sabadellés*, diciembre de 1868.

VARIEDADES.
DEL BAILE, LA FERIA Y EL CONCIERTO.

(..) Y sin embargo que esto dijo, yo no puedo aprobar nunca, como ya lo he repetido distintas veces, que las madres conduzcan al baile a doncellas, que todavía estarían bien en un colegio. ¿A qué viene ese afán de llevarlas al baile? ¿Qué es el baile? Si un tiempo servía para el desarrollo físico de la mujer, hoy no puede considerarse así, y yo ese afán le veo en el deseo que tienen los padres de casarlas. ¿Y cuáles son los resultados de unas relaciones contraindicas en un baile, cuyas palabras las endulza mas todavía la melodía de una música armoniosa, y más si cabe, si los dos amantes bailan y aspiran sus alientos? Pocas veces esas relaciones conducen al fin que se desea, y de cada diez, una contraerá matrimonio, mientras que las restantes derramarán lágrimas. (..)

